मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

संस्कृत

एम. ए. संस्कृत

पाठयक्रम

१९९९

पाठयक्रम विकास केन्द्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, *काठमाडौं*

नेपाल

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

संस्कृत

एम. ए. संस्कृत

पाठयक्रम

१९९९

पाठयक्रम विकास केन्द्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, *काठमाडौं*

नेपाल

Publisher:

Curriculum Development Centre
Tribhuvan University
Kirtipur, Kathmandu,
Nepal
Tel. No. 330856

© 1999 by CDC, TU. All rights reserved.

First Edition:

300 Copies
Kartik, 2056
October, 1999

Tribhuvan University Central Library
Kirtipur, Nepal.

Price: Gunacc

GIFT

Funded by:

Higher Education Project
T.U.

Printers:

T.U. Press
Kirtipur,
Kathmandu

एम. ए. संस्कृत

१९९९ देखि लागू गरिएको

डीनको कार्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

काठमाडौं, नेपाल

एम.ए. संस्कृत

पाठ्यक्रमको उद्देश्य

१) उच्च शिक्षाक्षेत्रमा आफ्नो विषयमा स्तरीय अध्यापनमा समर्थ गराउनु,
२) साहित्यिक पत्रपत्रिका र पुस्तक आदिको संकलन र सम्पादनमा समर्थ बनाउनु,
३) संस्कृत साहित्यका विविध विधामा स्तरीय मौलिक रचना गर्ने सामर्थ्य प्रदान गर्नु,
४) संस्कृत भाषामा रचित साहित्यलाई अन्य भाषामा अथवा संस्कृतेतर भाषा साहित्यलाई संस्कृत भाषामा अनूदित गर्न समर्थ बनाउनु,
५) संस्कृत भाषा र साहित्यका विभिन्न पक्षको विवेचना र शोधकार्य गर्ने सामर्थ्य प्रदान गर्नु,
६) संस्कृत वाङ्मयसंग सम्बद्ध संस्थामा विशेषज्ञका रूपमा काम गर्न योग्य बनाउनु,
७) संस्कृत विषयमा विद्यावारिधि उपाधिकालागि शोधकार्य गर्न आधारभूत पूर्वयोग्यता प्राप्त गराउनु,
८) विशिष्ट बौद्धिक क्रियाकलापको सम्पादनमा समर्थ प्रतिभापूर्ण र सर्जनशील व्यक्तित्वको विकासद्वारा राष्ट्र र समाजका उच्चस्तरीय निकायहरूलाई लाभ पुऱ्याउनु, र
९) राष्ट्रका प्रशासनिक, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक आदि विभिन्न क्षेत्रका लागि योग्य र सशक्त प्राज्ञिक जनशक्ति उपलब्ध गराउनु ।

विषयगत उद्देश्य

१) संस्कृत भाषा र साहित्यका सम्बन्धमा सामान्य ज्ञान प्राप्त गराई विशेष अध्ययन गर्न दक्षता प्राप्त गराउनु,
२) वैदिक वाङ्मयको स्वरुप र प्रवृत्तिको ज्ञानका साथै वैदिक भाषाको सामान्य ज्ञान र वैदिक वाङ्मयका आधारमा तात्कालिक सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक र आध्यात्मिक जीवनको परिचय गराउनु,
३) वाग्व्यवहार तथा लेखनमा स्तरीय र शुद्ध संस्कृत भाषाको प्रयोग गर्न समर्थ बनाउनु,
४) संस्कृतका भाषिक विशेषता र अन्य भाषाहरुसंग यसको तुलनात्मक ज्ञान प्राचीन र आधुनिक भाषिक सिद्धान्त आदिको ज्ञान दिलाउनु,
५) संस्कृत साहित्यका विविध विधामा परेका ऐतिहासिक, सामाजिक, राजनीतिक, धार्मिक आदि प्रभाव, विभिन्न कालका साहित्यिक विधामा पाइने अनेकविध भाषा, शैली, भाव, रस, अलङ्कार आदिसंग परिचित गराउनु,
६) पौरस्त्य र पाश्चात्य काव्यशास्त्रीय सिद्धान्तहरूको तुलनात्मक अध्ययनद्वारा तिनको पृथक् विशेषताको परिचय प्राप्त गराउनु,
७) कविता, कथा, निबन्ध, नाट्यकृति जस्ता साहित्यको रचनातर्फ रुचि राख्न र यस्ता रचना गर्न समर्थ तुल्याउनु,

८) शोधविधिको व्यावहारिक ज्ञान गराई उच्चतर अनुसन्धान कार्यका लागि आवश्यक शिल्प प्राप्त गराउनु,

९) पूर्वीय दार्शनिक चिन्तन धाराको मूलस्वरूपको परिचयात्मक ज्ञान र तिनमा अन्तर्निहित तत्त्वहरुको तुलनात्मक विश्लेषण गर्न सक्ने क्षमताको विकास गराउनु,

१०) आधुनिक राज्यव्यवस्था र अर्थनीतिसंग प्राच्य राजशास्त्र र अर्थशास्त्रको तुलनात्मक अध्ययनद्धारा आधुनिक परिप्रेक्ष्यमा प्राचीन राजशास्त्र र अर्थशास्त्रका उपादेय सिद्धान्तहरूको आवश्यकता प्रतिपादनमा समर्थ बनाउनु, र

११) चिरन्तन पौरस्त्य धार्मिक मान्यताहरूको आधारभूत परिचय गराई तदनुसारको उज्ज्वल र आदर्श मूल्य र मान्यताहरूलाई जीवनमा आत्मसात् गर्न अभिप्रेरित गर्नु ।

पाठ्यक्रमको रुपरेखा

प्रथम वर्ष

पत्र	संकेताङ्क	विषय	पूर्णाङ्क
I	Sans.501	वैदिक अध्ययन: १) वेद ५० २) वैदिक व्याकरण १० ३) निरुक्त २० ४) ब्राह्मण १० ५) उपनिषद् १०	१००
II	Sans.502	पाणिनीय व्याकरण	१००
III	Sans.503	भाषाविज्ञान	१००
IV	Sans.504	संस्कृत पद्यकाव्य एवं चम्पू	१००
V	Sans.505	अभिलेख, शोधविधि एवं लिपि	१००

दोस्रो वर्ष

VI	Sans.506	काव्यशास्त्र क) पौरस्त्य काव्यशास्त्र ८० ख) पाश्चात्य काव्यशास्त्र २०	१००
VII	Sans.507	संस्कृत रूपक एवं नाट्यशास्त्र: क) रूपक ७० ख) नाट्य शास्त्र ३०	१००
VIII	Sans.508	संस्कृत गद्य काव्य: क) हर्षचरितम् (१ - ५ उच्छ्वास) ६० ख) जातकमाला (१ - १० जातक) ४०	१००

	विशेष अध्ययन (निम्नलिखितमध्ये कुनै एक विषय लिनुपर्ने)		
IX	Sans.509-1	प्राच्य राजशास्त्र एवं अर्थशास्त्र	१००
	Sans.509-2	दर्शनशास्त्र	
	Sans.509-3	धर्मशास्त्र एवं नीतिशास्त्र	
	Sans.509-4	साहित्यशास्त्र	
	ऐच्छिक अध्ययन (निम्नमध्ये कुनै एक लिनुपर्ने)		
X	Sans.510-1	संस्कृत साहित्यको इतिहास एवं संस्कृत निबन्ध वा संस्कृत मौलिक कृतिलेखन:	१००
	Sans.510-2A	१) खण्डकाव्य,	
	Sans.510-2B	२) फुटकर कविता संग्रह,	
	Sans.510-2C	३) निबन्ध संग्रह,	
	Sans.510-2D	४) उपन्यास,	
	Sans.510-2E	५) नाट्यकृति	
	Sans.510-3	अनुवादलेखन	
	Sans.510-4	शोधपत्र	

संस्कृत (एम.ए.) मा प्रवेशका लागि पूर्वाधार तथा भर्ना :

१) त्रि.वि. वा त्रि.वि. वाट मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालय वा संस्थावाट संस्कृत विषय लिई स्नातक तहको परीक्षा उत्तीर्ण हुनुपर्ने ।

२) संस्कृत विषय नलिई स्नातक परीक्षा उत्तीर्ण गरेको विद्यार्थीले संस्कृत एम.ए. मा प्रवेश गर्नको लागि १००/१०० अंङ्कको दुई पत्रको विशेष परीक्षा उत्तीर्ण गर्नु पर्ने छ ।

३) उपरोक्त बमोजिम प्रवेश योग्यता पुग्ने विद्यार्थीले विभागले संचालन गर्ने प्रवेश परीक्षामा सम्मिलित भई उत्तिर्ण हुनुपर्नेछ । प्रवेश परीक्षामा उत्तिर्ण विद्याथीहरुलाई प्रवेश परीक्षामा प्राप्त उत्कृष्टता अनुसार र विभागको क्षमता अनुसार भर्ना लिईने छ । प्रवेश परीक्षामा सम्मिलित नभएका र प्रवेश परीक्षामा प्राप्त गर्नुपर्ने न्यूनतम अंक समेत प्राप्त गर्न नसकेका विद्यार्थीहरुलाई भर्ना लिईने छैन ।

परीक्षा प्रणाली तथा श्रेणी विभाजन

१) संस्कृत एम.ए. परीक्षा वार्षिक प्रणाली अनुसार हुनेछ ।

२) वार्षिक परीक्षा प्रतिखण्ड बेग्ला बेग्लै हुनेछ ।

३) वार्षिक परीक्षामा अनुत्तीर्ण परीक्षार्थीले अनुत्तीर्ण भएका पत्रहरूको पुन: परीक्षा दिनसक्नेछ ।

४) दशौं पत्र अन्तर्गत वैकल्पिक रूपमा शोधपत्र लिन सक्नेछ र सोको उत्तीर्णाङ्क ४० प्रतिशत हुनेछ ।

५) प्रथम वर्षमा अनुत्तीर्ण छात्रले पनि द्वितीय वर्षमा प्रवेश पाउन सक्नेछ ।

६) सस्कृत एम.ए. परीक्षा उत्तीर्ण हुन प्रत्येक पत्रमा ४० अंङ्क प्राप्त गर्नु पर्नेछ ।

७) द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण हुन न्यूनतम अंङ्क ५० प्रतिशत प्राप्त गर्नु पर्नेछ।

८) प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण हुन न्यूनतम अंङ्क ६० प्रतिशत प्राप्त गर्नु पर्नेछ।

९) विशिष्ट श्रेणीमा उत्तीर्ण हुन न्युनतम अंङ्क ७५ प्रतिशत प्राप्त गर्नु पर्नेछ ।

वैदिक अध्ययन

Sans.501 | **Paper: I**
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) वेदकालिक र ब्राह्मणकालिक समाज, धर्म, दर्शन, संस्कृति परम्परा, राजनीति आदिको सामान्य ज्ञानका साथै त्यसबाट परवर्त्ती समाजका विभिन्न क्षेत्रमा परेको प्रभावको जानकारी गराउनु

२) वैदका ऋचाहरूको भाषिक विशेषताहरूको जानकारी, विभिन्न प्राचीन भाषहरूको वैदिक भाषासंग प्राप्य साम्यवैषम्यको सामान्य ज्ञान र संस्कृत, प्राकृत, पालि, अपभ्रंश हुदै आधुनिक आर्यभाषाहरूमा वैदिक भाषाको प्रभावको जानकारी गराउनु

३) वेदका सूक्त/ऋचाहरूमा पाइने भाषा, शैली, रस, ध्वनि, छन्द, अलङ्कार, नाटकीयता, मानवीकरण, प्राकृतिक सौन्दर्यवर्णन आदि काव्यात्मक वैशिष्ट्यको अध्ययनद्वारा परवर्त्ती काव्यसाहित्यमा वेदको प्रभावको ज्ञान गराउनु

४) वेदका ऋचाहरूको अर्थज्ञान प्रक्रियाको र वेदमा प्रयुक्त शब्दहरूको निवार्चन प्रक्रियाको निदर्शनात्मक जानकारी प्रदान गरी वैदिक प्रक्रियाको ज्ञान गराउनु

५) व्याकरणात्मक दृष्टिले लौकिक संस्कृतभन्दा वैदिक भाषामा रहेका प्रमुख भिन्नताहरू पहिल्याएर व्याकरणात्मक वैदिक प्रक्रियाको ज्ञान गराउनु

६) ब्राह्मणकालिक सामाजिक मान्यता, परम्परा आदिको ज्ञानको साथै ब्राह्मण साहित्यको काव्यात्मक वैशिष्ट्यको निदर्शनात्मक ज्ञान गराउनु

७) जीवन र जगत्बारे उपनिषद्साहित्यमा अभिव्यक्त सुक्ष्म चिन्तन धाराको निदर्शनात्मक ज्ञान गराई यसप्रति रुचि बढाउनु

<u>एकाई</u> | <u>पाठ घण्टा</u>

I ***वेद: द न्यू वैदिक सेलेक्शनबाट निर्धारित (अंश पूर्णाङ्क: ५०)*** **७५**

	सूक्तनाम	वेदसन्दर्भ	प्रथम ऋचाको आरम्भ
१.	वरुण	ऋग्वेद १.२४	कस्य नूनम ....
२.	इन्द्र	ऋग्वेद १.३२	इन्द्रस्य नुवीर्याणि ....
३.	मरुत्	ऋग्वेद १३८	कद्धनून कध प्रिय: ....
४.	अश्विनौ	ऋग्वेद १.११६	नासत्या भ्यां बर्हिरिव.....
५.	ब्रह्मणस्पति	ऋग्वेद २.२३	गणानां त्वा गणपतिम्...
६.	अपांनपात्	ऋग्वेद २.३५	उपेम सृक्षि ....
७.	सवितृ	ऋग्वेद २.३८	उदुष्य देव: सविता ......
८.	नद्य:	ऋग्वेद ३.३३	प्रपर्वतानामुशती ....
९.	अग्नि	ऋग्वेद ४.७	अयमिह प्रथमोधायि ......
१०.	पर्जन्य	ऋग्वेद ५.८३	अच्छा वद तवसम् ......
११.	मण्डूक	ऋग्वेद ७.१०३	सवत्सर शयाना ....
१२.	कितव	ऋग्वेद १०.३४	प्रावेपा मा बृहत: ....
१३.	ज्ञान	ऋग्वेद १०.७१	बृहस्पते प्रथमं वाच:.......
१४.	देव	ऋग्वेद १०.७२१	देवानां नु वयम् ....
१५.	मन्यु	ऋग्वेद १०८४	त्वया मन्यो ....
१६.	पुरुष	ऋग्वेद १०.९०	सहस्र शीर्षा पुरुष:........

१७. हिरण्यगर्भ	ऋग्वेद १०.१२१	हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे.....
१८. नासदीय	ऋग्वेद १०.१२९	नासदासीन्नो सत् ....
१९. योगक्षेम	शुक्लयजुर्वेद २२.२२	आब्रह्मन् ब्राह्मणः........
२०. प्रजापति	शुक्लयजुर्वेद ३२.१-५	तदेवाग्निस्तदादित्यः ....
२१. शिवसंकल्प		यज्जाग्रतो दूरम् ....
२२. सोम	शुक्लयजुर्वेद ३४.२-	प्रतु द्रव परिकोशम् ......
२३. राष्टाभिबर्धनम्	६सामवेद ६.१.४	अभीवर्तेन मणिना..........
	सामवेद १.२९	

<u>पाठ घण्ट</u>

II	वैदिक व्याकरण	(पूर्णाङ्क: १०)	१५
III	निरुक्तः यास्ककृत निरुक्तका १, २ र ७ अध्याय । (पूर्णाङ्क: २०)		३०
IV	ब्राह्मण ग्रन्थः ऐतरेय ब्राह्मणको हरिश्चन्द्रोपाख्यानम् (पूर्णाङ्क: १०)		१५
V	उपनिषद्: ईशावास्योपनिषद्	(पूर्णाङ्क: १०)	१५

शिक्षणविवरण

१) वैदिक साहित्यको परिचय
२) निर्धारित मन्त्रहरूका ऋषि, देवता र छन्दको ज्ञानका साथै पदपाठ, अनुवाद, व्याख्या र सूक्तको सारांश
३) काव्यात्मक ज्ञान, विज्ञान आदिका दृष्टिले निर्धारित सूक्त/मन्त्रको वैशिष्ट्य
४) वैदिकी प्रक्रियाका सूत्रहरूको व्याख्या एवं उदाहरण
५) ब्राह्मण र उपनिषद्को सामान्य परिचय
६) ब्राह्मण र उपनिषद्का निर्धारित अंशको विषयवस्तु, व्याख्या, अनुवाद र सारांशका साथै वैशिष्ट्यको परिचय
७) निरुक्तको परिचय र महत्वको जानकारीका साथै निर्धारित अंशको व्याख्या, अनुवाद र समालोचना
८) निरुक्तको आधारमा देवता विज्ञान, वर्गीकरण एवं निर्वाचन सिद्धान्तको आलोचनात्मक अध्ययन
९) परवर्ती साहित्य र समाजमा वेद, ब्राह्मण, उपनिषद् र निरुक्तको प्रभावको समीक्षा ।

पाठ्य पुस्तक

१) तैलंग, कान्तानाथ र चोबे ब्रज बिहारी (सम्पा.), *द न्यू वेदिक सेलेकशन,* भारतीय विद्या भवन, पो.वौ. १०८, कचौरी गली, वाराणसी, १९९० ई.

२) आचार्य वरदराज, *मध्यसिद्धान्त कौमुदी* (वैदिकी र स्वर प्रक्रिया मात्र), चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, पो.वौ. १००८, वाराणसी, १९९९७ ई ।

३) आचार्य यास्क, *निरुक्त,* अध्याय १,२, र ७ मात्र) चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी, १९६६

४) ऋषि शर्मा, उमाशंकर (सम्पा.), *हरिचन्द्रोपाख्यानम्,* चौखम्बा विद्या भवन, वाराणसी १९६६
५) *ईशावास्योपनिषद्,* गोविन्द भवन कार्यालय, गीता प्रेस, गोरखपुर, वि.सं. २०४५

सन्दर्भग्रन्थ

१) ज्ञानी, शिवदत्त, *वेदकालीन समाज,* चौखम्बा संस्कृत सी. वाराणसी २१००१,
२) राय, गङ्गासागर, *वैदिक आख्यान,* चौखम्बा संस्कृत सी. वाराणसी, १९९६ ई.
३) कीथ, (अनु) सूर्यकान्त, *वैदिक धर्म एवं दर्शन,* चौखम्बा संस्कृत सी. वाराणसी, १९९६ ई.
४) शास्त्री, रमाकान्त, *वैदिक वाङ्मयका इतिहास,* चौखम्बा संस्कृत सी. वाराणसी,१९९६ ई.
५) उपाध्याय, वलदेव, *वैदिक साहित्य और संस्कृति,* चौखम्बा संस्कृत सी. वाराणसी,१९९६ ई.
६) शास्त्री, शिवनारायण, *निरुक्त मीमांसा,* चौखम्बा संस्कृत सी. वाराणसी, १९९६ ई.
७) आचार्य विश्वेश्वर, *निरुक्त,* मोती लाल बनारसी दास, जवाहर नगर दिल्ली, ११०००७, १९८७ ई.
८) अग्रवाल, हंसराज, *वैदिक साहित्यकी रुपरेखा,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।
९) राय, गोविन्दचन्द्र, *वैदिक युगके भारतीय आभूषण,* " " "

पाणिनीय व्याकरण

Sans.502

Paper: II
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

क) संस्कृत व्याकरणशास्त्रको ऐतिहासिक परम्परामा पाणिनीय व्याकरणका सर्वातिशायि: वैशिष्ट्यको ज्ञान गर्नु,

ख) संस्कृत वाङ्मयमा विभिन्न क्षेत्रहरू (भाषा, साहित्य, धर्म, दर्शन, कला, संस्कृति, इतिहास, पुराण आदि) मा अभिव्यक्त भाव विचारहरूका समग्रताको ग्रहण, लेखन र वाग्व्यवहारको विकासका निमित्त,

१. मूल क्रियापद (आख्यात) को ज्ञानसहित प्रेरणार्थक, इच्छार्थक र अतिशयार्थक प्रत्यय लागेर बन्ने क्रियापद र नामधातुको ज्ञान र प्रयोगशिल्पको विकास

२. समुचित पदव्यवस्था, वाच्य परिवर्तन र सूक्ष्मकालभेदको ज्ञानसहित लकारार्थ प्रक्रियाको अभ्यास

३. कृदन्त तथा समस्त शब्दको समुचित ज्ञान र प्रयोगशिल्पको विकास

४. क्रियाकारकभाव संबन्धको उपयुक्त ज्ञानद्वारा शुद्ध र परिमार्जित वाक्य रचना गर्ने दक्षताको विकास गराउनु ।

<u>एकाई</u>		<u>पाठ घण्टा</u>
I	*मध्यसिद्धान्तकौमुदीबाट निर्धारित अंश:* **पूर्णाङ्क १००**	१५०
	कारक, समास, ण्यन्त, सन्नन्त, यङन्त, यङलुगन्त, नामधातु, आत्मनेपद, परस्मैपद, भावकर्म, कर्मकर्तृक, लकारार्थ, कृत्यप्रक्रिया, पूर्वकृदन्त, उत्तरकृदन्त (फक्किकांश वर्जित) एवं **दशगणी प्रक्रिया** अन्तर्गत निम्नाङ्कित धातुहरूको अध्ययन:	

भ्वादिगणबाट: भू, गम्, इष्, दृश्, पा, घ्रा, स्था, जि, स्मृ, श्रु, एध्, वृत्त्, वृध्, श्रि, नी ।
अदादिबाट: अद्, हन्, रुद्, विद्, इण्, शीङ्, ब्रू
जुहोत्यादिबाट: हु,दा, धा
स्वादिबाट: सु, चि
तुदादिबाट: तुद्, भ्रस्ज, कृ, मुच्, दृङ्, मृङ्
रुधादिबाट: रुध्, भिद्, भुज्
तनादिबाट: तन्, कृ
क्र्यादिबाट: क्री, ग्रह, ज्ञा
चुरादिबाट: चुर्, चिन्त्, लोक्, लोच्, कथ्, गण्

शिक्षणविवरण

१) व्याकरणशास्त्रको उद्भव, विकास र त्यसको ऐतिहासिक परम्परामा पाणिनीय व्याकरणको उदय

२) पाणिनीय व्याकरणको वैशिष्ट्य, सर्वोपरि महत्व र अध्ययन परम्परा

३) पाणिनीय व्याकरणमा प्रयुक्त पारिभाषिक शब्दहरूको व्याख्या
४) वृत्तिपद्धति र प्रक्रियापद्धतिको तुलनात्मक अध्ययनका साथ प्रक्रियापद्धतिको उपादेयताबारे युक्ति
५) निर्धारित पाठ्यांशका सूत्र र वार्तिकको व्याख्या, उदाहरण तथा पदसाधुत्व प्रक्रियाको ज्ञान

पाठ्यपुस्तक

१) आचार्य वरदराज, *मध्यसिद्धान्त कौमुदी,* मोतीलाल वनारसी दास, जवाहर नगर, देहली, ११०००७, १९८७ ई ।

सन्दर्भग्रन्थ

१) मीमांसक, युधिष्ठिर, *व्याकरण शास्त्रका इतिहास,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ, वाराणसी, पो.बा. १००८, १९९७ ई.।
२) वामन एवं जयादित्य, *काशिकावृत्ति,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ, वाराणसी, पो.बा. १००८, १९९७ ई.।
३) उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृत शास्त्रोंका इतिहास,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ, वाराणसी, पो.बा. १००८, १९९७ ई.।
४) अग्रवाल, वासुदेव शरण, *पाणिनिकालीन भारतवर्ष,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ, वाराणसी, पो.बा. १००८, १९९७ ई.।
५) भट्टाचार्य, रमाशंकर, *पाणिनि व्याकरणका अनुशीलन,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ, वाराणसी, पो.बा. १००८, १९९७ ई.।
६) शेष, रामचन्द्र, *प्रक्रिया कौमुदी,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ, वाराणसी, पो.बा. १००८, १९९७ ई.।
७) सिंह, लालरमा यदुपाल, *भाषा वैज्ञानिक संस्कृत व्याकरण,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ, वाराणसी, पो.बा. १००८, १९९७ ई.।

भाषाविज्ञान

Sans.503 | **Paper: III**
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) भाषा विज्ञानको परिभाषा, भाषा विज्ञानको उपयोगिता, भाषाविज्ञान र व्याकरणमा समता र विषमताको ज्ञान गराउनु
२) भाषाको उत्पत्ति र विकास, भाषाको परिभाषा, भाषाको विशेषता , भाषापरिवर्तनका कारणहरूको ज्ञान दिलाउने र बोली र उपबोलीमा भेदबोध गराउनु
३) भाषालाई आकृति (बनोट) को आधारमा र परिवारको आधारमा वर्गीकरण गर्न एवं तिनीहरुको वैशिष्ट्य प्रतिपादन गर्न सक्ने क्षमताको विकास गराउनु
४) प्राचीन भारतीय आर्यभाषा, मध्यकालीन भारतीय आर्यभाषा, र आधुनिक भारतीय आर्यभाषाको स्वरूप, भेद एवं विशेषता पहिल्याउन तथा तुलना गर्न सक्ने योग्यताको अभिवृद्धि गर्नु
५) अर्थपरिवर्तनका दिशा, कारण, ध्वनिको परिभाषा, परिवर्तनका कारणहरु, ग्रीम, ग्रासमैन र वर्नरका ध्वनि नियमहरूको ज्ञान गराई त्यसलाई व्यवहारमा उतार्न सक्ने सीपको विकास गराउनु
६) वैदिक र आवेस्तिक भाषाको साथ शतम् एवं केन्तुम् वर्गका भाषाका भाषाहरूको पहिचान गर्ने तथा तिनीहरूमा परस्पर तुलना गर्न सक्ने प्रतिभाको विकास गराउनु
७) भाषाको प्राचीन एवं आधुनिक सिद्धान्तको परिचयको साथै प्राचीन तथा आधुनिक भाषाहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने क्षमताको विकास गराउनु

<u>एकाई</u>		<u>पाठ घण्टा</u>
I	भाषाको परिभाषा, उत्पत्ति, विशेषता र परिवर्तनका कारणहरु तथा बोली र उपबोली	१५०
II	ध्वनिको परिभाषा, ध्यनिनियम, ग्रीम, ग्रासमैन र वर्नरको ध्वनिनियम र ध्वनि परिवर्तनका कारणहरू	
III	समीकरण, विषमीकरण, लोप, आगम, विपर्यय, अपिनिहिति, स्वरभक्ति आदि	
IV	अर्थविज्ञान, अर्थपरिवर्तनको दिशा र अर्थ परिवर्तनका कारणहरू	
V	पदविज्ञान र वाक्यविज्ञान भाषाको आकृतिमूलक र पारिवारिक वर्गीकरण, "शतम्" र "केन्तुम्" वर्ग	
VI	प्राचीन भारतीय आर्यभाषा, मध्यकालीन भारतीय आर्यभाषा र आधुनिक आर्यभाषाका विशेषताहरू, वैदिक र आवेस्तिक भाषाको तुलना	
VII	नेपाली, मैथिली र हिन्दीको परिचय	
VIII	संस्कृत भाषाका भाषिक विशेषताहरू तथा संस्कृतमा	

मूर्धन्यीकरण, तालव्यीकरण र द्वित्वीकरणको परिचय

IX पालि, प्राकृत र अपभ्रंशको उत्पति, विकास र विशेषता

शिक्षणविवरण

१) भाषाविज्ञानको परिभाषा एवं क्षेत्र, भाषाको परिभाषा, भेद, प्रयोजन, उत्पत्ति र विकास सम्बन्धी विभिन्न सिद्वान्त संग परिचय ।

२) भाषाका अभिन्न तत्त्व ध्वनि, अर्थ, पद र वाक्यको परिचयको साथै भाषाको विभिन्न दृष्टिले वर्गीकरण सम्बन्धी समालोचनात्मक अध्ययन ।

३) संस्कृत भाषाको विशेषता, वर्गीकरण एवं तालव्यीकरण तथा मूर्द्धन्यीकरणको अध्ययन ।

४) पालि, प्राकृत एवं अपभ्रंशको उत्पत्ति, विकास एवं विशेषता ।

५) आधुनिक आर्यभाषा-नेपाली, मैथिली एवं हिन्दी आदिको भाषा वैज्ञानिक अध्ययन ।

सन्दर्भग्रन्थ

१) तिवारी भोलानाथ, *भाषाविज्ञान,* किताब महल १५ थार्न हिलरोड, इलाहाबाद, १९९२ ई.

२) व्यास, भोला शंकर, *संस्कृत भाषाशास्त्रीय अध्ययन,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, जवाहर नगर, दिल्ली, १९९२ ई.

३) वररुचि, *प्राकृत प्रकाश,* चौखम्बा वि. भ., वाराणसी

४) द्विवेदी, कपिलदेव, *भाषा विज्ञान एवं भाषाशास्त्र,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, जवाहर नगर, दिल्ली, १९९२ ई.

५) बन्धु, चूडामणि, *नेपाली भाषाको उत्पत्ति,* साझा प्रकाशन, काठमाडौं।

६) सक्सेना, बाबुराम, *सरल भाषा विज्ञान,* चौखम्बा विद्या भवन, वाराणसी ।

७) शर्मा, देवेन्द्रनाथ, *भाषा विज्ञानकी भूमिका,* मोतीलाल बनारसी दास, दिल्ली ।

८) तिवारी, गोपालनिधि, *नेपाली भाषाको बनौट*

९) पोखरेल, बालकृष्ण, *नेपाल भाषा*

१०) झा, युगेश्वर, *मैथिली व्याकरण आओर रचना,* भारती भवन, पटना, ८०००० ४ ।

११) बन्धु, चूडामणि, *भाषाविज्ञान,* साझा प्रकाशन, काठमाडौ ।

१२) J. Breams, ***Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India.***

१३) Chateriji, S.K., ***Origin and Development of Bengali Language.***

१४) Katra, S.M., ***Prakrit Language and Their Contribution to Indian Culture.***

१५) Beck, Wlen, ***Manual of Sanskrit Phonetics.***

१६) Whitney, ***Language and Its Study.***

१७) Jesperson, ***Language Its Nature and Use.***

संस्कृत पद्यकाव्य एवं चम्पू

Sans.504

Paper: IV
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१. महाकाव्य, खण्डकाव्य र चम्पू काव्यको वैशिष्ट्यको बोध
२. कालिदास, अश्वघोष, माघ, श्रीहर्ष आदिको पाण्डित्य एवं तत्तत् कविको समयमा रहेको सामाजिक धार्मिक एवं राजनीतिक परिस्थितिसित परिचय
३. महाकाव्य, खण्डकाव्य एवं चम्पू काव्यका भाषा, स्वरूप र शैलीको ज्ञान
४. सरल एवं आकर्षक काव्यात्मक शैलीद्वारा बौद्धदर्शनको परिचय
५. निर्धारित काव्य ग्रन्थहरूको गहन अनुशीलनबाट काव्य रचना गर्ने प्रवृत्तिको विकास
गराउनु

पाठ्यांशविभाजन

समूह

क) पद्यकाव्य: (पूर्णाङ्क: ८०, पाठ घण्टा: १२०)
ख) चम्पू: (पूर्णाङ्क २०, पाठ घण्टा: ३०)

एकाई		पाठ घण्टा
I	*क) पद्यकाव्य*	१२०
	१. शिशुपालवधम् - (द्वितीयसर्ग मात्र)	
	२. नैषधीयचरितम् - (प्रथमसर्ग मात्र)	
	३. बुद्धचरितम् - (१,७,१२ सर्ग मात्र)	
	४. मेघदूतम् - (उत्तरमेघ मात्र)	
	५. त्रि-रत्न सौन्दर्यगाथा - (पृथ्वीनारायणचरित्रपर्यन्त)	
II	*ख) नलचम्पू (प्रथम उच्छ्वासमात्र)*	३०

शिक्षणविवरण

क)

१) शिशुपालवध, मेघदूत, बुद्धचरित, नैषध, एवं त्रि-रत्न सौन्दर्यगाथाको वैशिष्ट्य तथा कालनिर्धारण
२. कालिदास, अश्वघोष, माघ, श्रीहर्ष र सुन्दरानन्द बांडाको व्यक्तित्व एवं कृतित्वको परिचय
३. संस्कृत साहित्यको उत्पत्ति र विकास
४. संस्कृत महाकाव्य, खण्डकाव्य, चम्पू एवं काव्यात्मक अन्य विधाहरूको समालोचनात्मक अध्ययन
५. निर्धारित पद्यहरूको व्याख्या, अनुवाद एवं समालोचना

ख)

१. नलचम्पूको परिचय, महत्व र समय विवेचना
२. त्रिविक्रम भट्टको साहित्यिक एवं ऐतिहासिक परिचय

३. निर्धारित अंशहरूको कथावस्तु, चरित्रचित्रण, व्याख्या, अनुवाद एवं समालोचना
४. अन्यान्य चम्पूग्रन्थसित नल चम्पू-काव्यको तुलनात्मक विवेचना

पाठ्यपुस्तक

१. अश्वघोष, *बुद्धचरितम्,* मोतीलाल बनारसी दास, दिल्ली ११००७, १९८५ ई.
२. माघ, *शिशुपालवधम्,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज आ. बाराणसी, १९९६.
३. श्रीहर्ष, *नैषधीयचरितम्,* " " " " "
४. कालिदास, *मेघदूतम्,* " " " " "
५. बाडा, पं.सुन्दरानन्द, *त्रिरत्न सौन्दर्यगाथा,* नेपाल संस्कृति परिषद्, काठमाण्डौ, वि. २०१९.
६. भट्ट, त्रिविक्रम, *नलचम्पू,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज आ. बाराणसी, १९९७ .

सन्दर्भग्रन्थ

१) मेकडोनेल, *संस्कृत साहित्यका इतिहास,* मोती लाल बनारसीदास, वाराणसी १९८७.
२) कीथ, ए.बी., *संस्कृत साहित्यका इतिहास,* मोती लाल बनारसीदास, वाराणसी, १९८७.
३) उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृत साहित्यका इतिहास,* शारदा निकेतन, वाराणसी, १९७८.
४) पाण्डेय एवं व्यास, *संस्कृत साहित्यकी रूपरेखा,* चौखम्बा वि. भ., वारणसी ।
५) मूसल गांवकर, केशव राव, *संस्कृत महाकाव्यकी परम्परा,* चौखम्बा वि. भ., वाराणसी ।
६) वागीश्वर विद्यालङ्कार, *कालिदास और उनकी काव्यकला,* चौखम्बा वि.म., वाराणसी ।
७) शास्त्री, देवदत्त, *कालिदास एक अनुशीलन,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, जवाहर नगर, दिल्ली, १९९२ ई.
८) त्रिपाठी, रमाशंकर, *महाकवि कालिदास,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, जवाहर नगर, दिल्ली, १९९७ ई.
९) शुक्ल, चण्डिकाप्रसाद, *नैषधीयचरित एक अनुशीलन,* चौखम्बा सं. सी. अ., वाराणसी ।
१०) त्रिपाठी, छविनाथ, *चम्पू काव्यका आलोचनात्मक एवं ऐतिहासिक अध्ययन,* चौखम्बा सं.सी.अ. वाराणसी, १९९७

संस्कृत अभिलेख, शोध विधि र लिपि

Sans.505

Paper: V
Full Marks: 100
Teach. Hrs. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) तात्कालिक साहित्यिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक धार्मिक एवं ऐतिहासिक तथ्यहरूको उपलब्धिमा अभिलेखको महत्वपूर्ण भूमिकाको ज्ञान गराउनु
२) नेपालको लिच्छविकालदेखि शाहकालसम्मका केही प्रमुख अभिलेखका माध्यमद्वारा तात्कालिक अवस्थितिको जानकारी गराउनु
३) अभिलेखहरूमा पाइने साहित्यिक एवं ऐतिहासिक वैशिष्ट्यको परिचय दिनु
४) शोधविधिको सैद्धान्तिक परिचयद्वारा उच्चतर अनुसनधान कार्य गर्न र अनुसन्धान परियोजना आदिको संचालन गर्न आवश्यक शिल्प प्राप्त गराउनु
५) लिपिसम्बन्धी सामान्य परिचयद्वारा भाषाको विकासमा लिपिको महत्वको बोध गराउनु

पाठ्यांश विभाजन

क)	संस्कृत अभिलेख	-	(पूर्णाङ्क: ४०, पाठ घण्टा: ६०)
ख)	शोधविधि	-	(पूर्णाङ्क: ५०, पाठ घण्टा: ७५)
ग)	लिपि	-	(पूर्णाङ्क १०, पाठ घण्टा: १५)

<u>एकाई</u> (पूर्णाङ्क: ४०) <u>पाठ घण्टा</u>

I *क) संस्कृत अभिलेख* ६०

अ) सात साहित्यिक अभिलेखबाट निम्नलिखित निर्धारित अंश:
१. मानदेवको चाङ्गुनारायण अभिलेख
२. द्वितीय जयदेवको पशुपति अभिलेख
३. पुण्यमल्लको अभिलेख
४. प्रतापमल्लको अभिलेख
५. गीर्वाणयुद्धको वाग्वती अभिलेख

आ) नेपालका प्राचीन अभिलेखबाट निम्नलिखित निर्धारित अंश:
१. विजयवतीको पशुपति सूर्यघाटको अभिलेख (अभिलेख नं. २०)
२. अनुपरमको हाँडीगाँउको अभिलेख (अभिलेख नं. २३)
३. अंशुवर्माको सांगाको अभिलेख (अभिलेख नं. ८०)
४. भीमार्जुनदेव र विष्णुगुप्तको लगनटोलको अभिलेख (अभिलेख नं. ११६)
५. नरेन्द्रदेवको काठमाण्डौं, यंगालहिटीको

अभिलेख (अभिलेख नं. १२२)

६. विष्णुदेवको नक्साल भगवतीबहालको अभिलेख (अभिलेख नं. १४५)

७. शिवदेवको बलम्बुको अभिलेख (अभिलेख नं. १४५)

II *शोधविधि* (पूर्णाङ्क: ५०) ७५

१. शोधविधिको तात्पर्य शोधक्षेत्र र वैशिष्ट्य
२. शीर्षक चयन
३. शोधप्रस्ताव
४. सामग्री संकलन
५. तालिका निर्माण, संघटन र विश्लेषण
६. शोधप्रबन्धलेखन
७. टंकण, शोधन र प्रस्तुति

III *लिपि* (पूर्णाङ्क: १०) १५

१. लिपिको उत्पत्ति र विकास
२. ब्राह्मी, खरोष्ठी र नागरी लिपिको सामान्य परिचय

शिक्षण विवरण

क) १. अभिलेखको तात्पर्य र अभिलेख राख्नाको प्रमुख उद्देश्य
२. अभिलेखहरूमा पाइने विषयवस्तुको वर्गीकरण
३. नेपालका प्रमुख अभिलेखहरूको सामान्य परिचय
४. निर्धारित अभिलेखहरूका विषयवस्तु व्याख्या, अनुवाद र वैशिष्ट्यको विश्लेषण
५. अभिलेखका आधारमा तात्कालिक ऐतिहासिक, सामाजिक, धार्मिक, राजनीतिक आदि तथ्यप्राप्तिको विवेचन

ख) १. शोध र अनुसन्धान शब्दार्थ, शोधका विविधक्षेत्र, सामाजिक, साहित्यिक ऐतिहासिक, भाषिक वा सांस्कृतिक क्षेत्रगत शोधकार्यमा प्रवृत्तिको उद्देश्य
२. शोधको क्षेत्र र वैशिष्ट्य
३. शोधशीर्षकको चयन, शीर्षक चयनमा ध्यान दिनुपर्ने प्रमुख कुरा
४. शोधप्रस्ताव
(क) समस्याकथन
(ख) विषयपरिचय
(ग) आवश्यकताकथन
(घ) विषयको उपयोगिता
(ङ) विषयक्षेत्र
५. सामग्री संकलन
(क) नमूनासंकलन

(ख) पत्रविधि
(ग) टिप्पणीविधि
(घ) पुस्तकालयप्रयोग
(ङ) सवेक्षण विधि: स्थलगत सर्वेक्षण र अन्तर्वार्ता

६. संकलित समग्रीको तालिका निर्माण, संघटन र विश्लेषण

७. शोधप्रबन्ध लेखन:

(क) अध्यायविभाजन
(ख) अध्यायगत शीर्षक, उपशीर्षकहरू, मूलपाठ
(ग) पादटिप्पणी
(घ) परिशिष्ट: सन्दर्भग्रन्थ सूची र अन्यविषय वस्तु (चित्र, आलेख, पारिभाषिक शब्द आदि)

८. टङ्कण, शोध र प्रस्तुति

(क) शोधप्रबन्ध टङ्कण गराउँदा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू
(ख) आवरण पृष्ठमा शोधशीर्षकको स्थान, सम्बद्ध संस्थाको लोगो, निर्देशक र अनुसन्धाताको नाम र अनुसन्धान प्रस्तुतिवर्ष आदिको अङ्कन स्थान
(ग) विषयसूची टङ्कण
(घ) टङ्कणसम्बन्धी अशुद्धिको शोधन
(ङ) शोधप्रबन्ध प्रस्तुति

९. (क) लिपिको उपयोगिता
(ख) लिपिको उत्पत्ति
(ग) लिपिविकासका तीन चरण: चित्रलिपि, भावलिपि, र ध्वनिलिपि
(घ) ब्राह्मी, खरोष्ठी र नागरी लिपिको सामान्य परिचय

पाठ्यपुस्तक

१) रेग्मी, जगदीशचन्द्र (सं.), *सात साहित्यिक अभिलेख,* रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं, २०२३ वि.सं.

२) जोशी, हरिराम, *नेपालका प्राचीन अभिलेख,* ने.रा.प्र.प्र., काठमाडौं, २0३0 वि.सं.

सन्दर्भग्रन्थ

१) बन्धु, चूडामणि, *अनुसन्धान एवं प्रतिवेदन,* रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं ।

२) सिंह, सरनाम, *शोध प्रक्रिया,* चौखम्बा वि. भ., वाराणसी ।

३) सिंह, सावित्री, *अनुसन्धान का स्वरूप,* चौखम्बा वि. भ.,वाराणसी ।

४) त्रिपाठी, भगीरथ, *अनुसन्धान पद्धति,* " " "

५) ओझा, गौरीशंकर हीराचन्द्र, *प्राचीन भारतीय लिपिमाला,* चौखम्बा वि. भ., वाराणसी ।

दोस्रो वर्ष

VI	Sans.506	काव्यशास्त्र क) पौरस्त्य काव्यशास्त्र ८० ख) पाश्चात्य काव्यशास्त्र २०	१००
VII	Sans.507	संस्कृत रूपक एवं नाट्यशास्त्र: क) रूपक ७० ख) नाट्यशास्त्र ३०	१००
VIII	Sans.508	संस्कृत गद्यकाव्य: क) हर्षचरितम् (१ - ५ उच्छ्वास) ६० ख) जातकमाला (१ - १० जातक) ४०	१००
IX		विशेष अध्ययन: (निम्नलिखितमध्ये कुनै एक विषय लिनुपर्ने)	
	Sans.509-1	प्राच्य राजशास्त्र एवं अर्थशास्त्र	१००
	Sans.509-2	दर्शनशास्त्र	
	Sans.509-3	धर्मशास्त्र एवं नीतिशास्त्र	
	Sans.509-4	साहित्यशास्त्र	
X		ऐच्छिक अध्ययन: (निम्नलिखितमध्ये कुनै एक लिनुपर्ने)	
	Sans.510-1	संस्कृत साहित्यको इतिहास एवं संस्कृत निबन्ध वा संस्कृत मौलिक कृतिलेखन:	१००
	Sans.510-2A	१) खण्डकाव्य	
	Sans.510-2B	२) फुटकर कविता संग्रह	
	Sans.510-2C	३) निबन्ध संग्रह	
	Sans.510-2D	४) उपन्यास	
	Sans.510-2E	५) नाट्यकृति	
	Sans.510-3	अनुवादलेखन	
	Sans.510-4	शोधपत्र	

काव्यशास्त्र

Sans.506 | **Paper: VI**
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) काव्यको प्रयोज न, कारण, स्वरूप र काव्य भेदको परिचय
२) प्रतिपादित वाचक लाक्षणिक र व्यंजक शब्द एवं वाच्य, लक्ष्य र व्यङ्ग्य अर्थको बोध
३) चतुर्विध सङ्केतित अर्थ, लक्षण, व्यञ्जना, ध्वनि एवं रससम्बन्धी विधिमतको परिचय
४) गुणीभूत व्यङ्ग्य एवं व्यञ्जनाव्यापारस्थापनासम्बन्धी समालोचनात्मक परिचयका साथै काव्यशास्त्रीय दृष्टिकोणले गुण, शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कार आदिको बोध
५) रस, गुण अलङ्कार आदि काव्यशास्त्रीय विभिन्न तत्वहरूको पाश्चात्य आचार्य अरस्तुद्वारा गरिएको समालोचनात्मक अध्ययनको परिचय
६) उपर्युक्त विषयवस्तुको सम्यक् अधययनबाट यस क्षेत्रमा गम्भीर विवेचना गर्ने क्षमताको विकास

पाठ्यांश विभाजन

समूह		
क)	पौरस्त्य काव्यशास्त्र -	(पूर्णाङ्क: ८०, पाठ घण्टा: १२०)
ख)	पाश्चात्य काव्यशास्त्र-	(पूर्णाङ्क: २०, पाठ घण्टा: ३०)

एकाइ		(पूर्णाङ्क: ८०)	पाठ घण्टा
I	काव्यप्रकाश: सम्पूर्ण		१२०
II	अरस्तुको काव्यशास्त्र 'Aristotle's Poetics'(पूर्णाङ्क	२०)	३०

१. काव्यको परिभाषा, उद्भव एवं प्रयोजन
२. अनुकरणको सिद्धान्त, उद्देश्य, माध्यम र प्रक्रिया (Manner)
३. महाकाव्य, दु:खान्त नाटक (Tragedy) सुखान्त नाटक (Comedy) को परिभाषा, तत्व (Six Elements - Plot, Character, Thought, Spectacular, Presentation, Lyrical, Song, Dictions of Tragedy, Others) तथा अन्विति Three Unitiesd Catharsis, Theory of Universalization in Poetry and Aesthetic Pleasures)
४. पाँच प्रकारका कलाहरू: (Poetry, Music, Dancing, Painting, and Sculpture)
५. महाकाव्य, दु:खान्तकाव्यको तुलनात्मक अध्ययन

<u>शिक्षण विवरण</u> — <u>पाठ घण्टा</u>

क) पौरस्त्य काव्यशास्त्र (पूर्णाङ्क ८०)

१) काव्यप्रकाशको वैशिष्ट्य एवं आचार्य मम्मटको कालनिर्धारण — १२०
२) पौरस्त्य एवं पाश्चात्य काव्यशास्त्रको परिचय

III अन्यान्य प्राचीन अलङ्कार ग्रन्थहरूको काव्यप्रकाशमाथि प्रभाव

IV काव्यप्रकाशको आधारमा काव्यको स्वरूप, प्रयोजन, कारण, भेद, शब्द, अर्थ, शब्दव्यापार, संकेतित अर्थ, लक्षणा, व्यन्जना, ध्वनि, गुणीभूतव्यङ्य रस, दोष, गुण, र तिनीहरूको भेद, शब्दालङ्कार एवं अर्थालङ्कारको भेद सहित अध्ययन र समालोचना

ख) पाश्चात्य काव्यशास्त्र (पूर्णाङ्क २०)

V पाश्चात्य काव्यशास्त्रको आधारमा काव्यको स्वरूप, उद्‌भव, प्रयोजन र विकास ; महाकाव्य; दु:खान्त र सुखान्त नाटक; अनुकरणसिद्धान्त, रस, गुण अलङ्कार आदिको समालोचनात्मक अध्ययन ३०

पाठ्यपुस्तक

१) आचार्य, मम्मट, *काव्यप्रकाश,* चौखम्बा विद्या भवन, वाराणसी, १९९२ ई.

२) नगेन्द्र (सं.), *अरस्तुका काव्यशास्त्र,* भारती भण्डार, लीडर भवन, इलाहाबाद, १९९८ ई.

सन्दर्भग्रन्थ

१) हीरा, राजवंश सहाय, *भारतीय काव्यशास्त्रके प्रतिनिधि सिद्धान्त,* चौखम्बा सं. सी., अफिस, पो.बा. १००८, वाराणसी २२१००१, १९९७ ई.

२) राय, गंगासागर, *हिन्दीकाव्य मीमांसा,* चौखम्बा सं. सी., अफिस, पो.बा. १००८, वाराणसी २२१००१, १९९७ ई.

३) मिश्र, जयमन्त, *काव्यात्म मीमांसा,* चौखम्बा, संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.

४) नगेन्द्र (सम्पां), *पाश्चात्य काव्यशास्त्रको परम्परा,* चौखम्बा, संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई. ।

५) भाटी देश, सिंह, *पाश्चात्य काव्य सिद्धान्त,* चौखम्बा, संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.

६) त्रिपाठी, वासुदेव, *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा,* चौखम्बा, संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.

७) महापात्र विश्वनाथ, *साहित्य दर्पण,* चौखम्बा वि.भ., वाराणसी ।

८) सुवेदी, अभि, *पाश्चात्य काव्य सिद्धान्त*

रूपक एवं नाट्यशास्त्र

Sans.507

Paper: VII
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) *उत्तररामचरित*को अध्ययनबाट स्वार्थ त्यागी लोकानुरञ्जनलाई सर्वोपरि ठानी तदनुकूल आचरणवान् बन्ने परम्पराको विकास गराउनु

२) *मुद्राराक्षस*को अध्ययनबाट राष्ट्र र स्वामीप्रति अनन्यभावना, परोपकारिता र नि:स्वार्थ भावनाले देश र जनताको सेवा गर्ने भावना जागृत गराउनु

३) *मृच्छकटिक*को अध्ययनबाट तात्कालिक सामाजिक स्थितिको परिचयको साथै त्यसमा प्रयुक्त तात्कालिक लोकभाषा (प्राकृत) को बनौट र विशेषता आदिसित परिचित गराउनु

४) *कर्पूरमञ्जरी*को अध्ययनबाट सट्टकको विशेषता एवं त्यसमा प्रयुक्त भाषाको ज्ञानबाट वादविवाद, संवाद, मनोवाद, एवं छलफलमा मोलिक अभिव्यक्ति दिनसक्ने प्रतिभाको विकास गराउनु

५) *जयरत्नाकर* नाटकको अध्ययनबाट राजा र प्रजाको सुमधुर सम्बन्धबाट अनुप्राणित समाजको उन्नतावस्थाको जानकारी गराइ तदनुकूल आचरण गर्ने क्षमताको विकास गराउनु

६) रूपकका तत्तद् विधाहरुको अध्ययनबाट नैतिकता, सच्चरित्रता, परोपकारिता र आदर्श आदि सदगुणको विकास गराउनु

७) नाट्यशास्त्रको अध्ययनबाट पूर्वीय नाट्यरचनासम्बन्धी जानकारी गराई नाट्यरचना गर्न सक्ने प्रतिभाको विकास गराउनु

पाठ्यांश विभाजन

समूह

क) रूपक - (पूर्णाङ्क: ७०, पाठ घण्टा: १०५)
ख) नाट्यशास्त्र - (पूर्णाङ्क: ३०, पाठ घण्टा: ४५)

<u>**एकाई**</u> <u>**पाठ घण्टा**</u>

I *क) रूपक* (पूर्णाङ्क: ७०) १०५

१. मुद्राराक्षसम् (सम्पूर्ण)
२. उत्तररामचरितम् (सम्पूर्ण)
३. मृच्छकटिकम् (सम्पूर्ण)
४. कर्पूर मञ्जरी (सम्पूर्ण)
५. जयरत्नाकर नाटकम् (१-२ कल्लोल मात्र)

ख) नाट्यशास्त्र (पूर्णाङ्क: ३०) ४५

१. दशरूपकम् (सम्पूर्ण)

शिक्षण विवरण

१) नाटक, प्रकरण एवं सट्टकको परिभाषा
२) नाटकको उत्पत्ति र विकास
३) निर्धारित ग्रन्थ र ग्रन्थकारहरूको ऐतिहासिक एवं साहित्यिक परिचय
४) निर्धारित ग्रन्थहरूका कथावस्तु, सारांश, व्याख्या, अनुवाद, चरित्रचित्रण एवं समालोचना
५) संस्कृत रूपकको उत्पत्ति, विकास एवं भेद
६) दशरूपकको आधारमा नृत्य, नृत्त, कथावस्तु, अर्थप्रकृति, पञ्चसन्धि आदि नाटकीय तत्व एवं रसको भेदका साथै शान्त रसको आवश्यकता

पाठ्यपुस्तक

१) विशाखदत्त, *मुद्राराक्षसम्* , चौखम्बा संस्कृत सी. अफिस, वाराणसी, १९९७ ई.
२) भवभूति, *उत्तररामचरितम्,* " " " " "
३) राजशेखर, *कर्पूरमञ्जरी,* मोतीलाल बनारसी दास, दिल्ली, ११०००७, १९८७ ई.
४) शूद्रक, *मृच्छकटिकम्,* " " " " "
५) अर्याल, शक्तिबल्लभ, *जयरत्नाकरनाटकम्,*
६) दशरूपक, *धनञ्जय,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ., वाराणसी, १९६८ ई.

सन्दर्भगन्थ

१) कीथ, ए.बी., *संस्कृत नाटक,* मोतीलाल बनारसी दास, वाराणसी, १९२७ ई.
२) पाण्डेय एवं व्यास, *संस्कृत साहित्यकी रूपरेखा,* चौखम्बा वि. भ., वाराणसी ।
३) तिवारी, रमाशंकर, *महाकवि शूद्रक,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.
४) मैकडोनेल, *संस्कृत साहित्यका इतिहास,* चौखम्बा संस्कृत सी. आफिस, वाराणसी,१९९७ ई.
५) उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृत साहित्यका इतिहास,* शारदा निकेतन, वाराणसी, १९७८ ई.
६) सिंह, अयोध्या प्रसाद, *भवभुति और उनकी नाट्यकला,* मोतीलाल बनारसी दास, दिल्ली १९९८७ ई.
७) त्रिपाठी, रमाकान्त, *संस्कृत नाट्य सिद्धान्त,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.
८) शर्मा, चित्रा, *संस्कृत नाटकों मे समाज चित्रण,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.
९) प्रीताजोध, *संस्कृत नाटकों में प्राकृतभाषिणी स्त्रियां*

१०) महापात्र, विश्वनाथ, *साहित्य दर्पण,* मोतीलाल वनारसी दास, वाराणसी, १९८७ ई.
११) शुक्ल, चुन्नीलाल, *संस्कृत नाटक समीक्षा,* „ „ „ „
१२) भट्टाचार्य, विश्वनाथ, *संस्कृत नाटक एवं नाटककार,* मोतिलाल बनारसी दास, वाराणसी, १९८७ ई.

संस्कृत गद्यकाव्य

Sans.508

Paper: VIII
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) विभिन्न कालमा रचित संस्कृत गद्यकाव्यको अध्ययनबाट तात्कालिक सामाजिक, राजनीतिक, धार्मिक र आर्थिक अवस्थाको ज्ञान गराउनु
२) हर्षचरितको अध्ययनबाट आख्ययिकाको स्वरूपको परिचयको साथै संस्कृतमा गद्यकाव्य निर्माण गर्न सक्ने क्षमताको विकास गराउनु
३) *जातकमाला*को अध्ययनबाट दर्शनशास्त्र जस्तो गहन विषयलाई पनि साहित्यको माध्यमबाट प्रतिपादन गर्न सकिने कुराको बोध गराउनुको साथै बौद्धदर्शनमा प्रतिपादित विषय वस्तुहरूको परिचय गराउनु
४) कथा र आख्यायिकामा भेद, तिनीहरूको तुलना तथा ग्रन्थकारको ऐतिहासिक र साहित्यिक विशेषता प्रतिपादन गर्न सक्ने योग्यताको विकास गराउनु ।

पाठ्यांश विभाजन

समूह
क) - (पूर्णाङ्क: ६०, पाठ घण्टा: ९०)
ख) - (पूर्णाङ्क: ४०, पाठ घण्टा: ६०)

<u>एकाई</u>			<u>पाठ घण्टा</u>
I	*क) हर्षचरितम्*	(१ - ५ उच्छ्वाससम्म मात्र)	९०
		(पूर्णाङ्क: ६०)	
	ख) जातकमाला	(१ - १० जातकसम्म मात्र)	

<u>शिक्षण विवरण</u>

क)

१. संस्कृत गद्यसाहित्य र कथासाहित्यको उत्पत्ति, विकास एवं भेद
२. बाणभट्टको ऐतिहासिक र साहित्यिक परिचयको साथै उनको गद्य लेखनशैलीको अध्ययन
३. कथा र आख्ययिकाको स्वरूप एवं ती दुईमा भेद
४. हर्षचरितको वैशिष्ट्य एवं परवर्त्ती गद्य काव्यमा त्यसको प्रावभ
५. हर्षचरितको कथावस्तु, चरित्रचित्रण, यस अन्तर्गत गद्यपद्यको व्याख्या, अनुवाद, भावार्थ एवं समालोचना

ख) (पूर्णाङ्क: ४०) ६०

१. जातकमालाको गद्य - पद्य शैली एवं वैशिष्ट्य
२. आर्यशूरको ऐतिहासिक एवं साहित्यिक परिचय
३. जातकमालाका कथावस्तु, सारांश, चरित्रचित्रण, नुवाद, व्याख्या तथा समालोचना

पाठ्यपुस्तक

१) भट्ट, बाण, *हर्षचरितम्,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज अफिस, बाराणसी, ३३१००१, १९९७ ई.

२) आर्यशूर, *जातकमाला,* " " " " "

सन्दर्भपुस्तक

१) अग्रवाल, वासुदेव शरण, *हर्षचरित एक सांस्कृतिक अध्ययन,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज अफिस, वाराणसी, ३३१००१, १९९७ ई.

२) शास्त्री, सूर्यकान्त, *सांस्कृत वाङ्मयका विवेचनात्मक इतिहास,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज अफिस, बाराणसी, ३३१००१, १९९७ ई.

३) उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृत साहित्यका इतिहास,* शारदा निकेतन, वाराणसी, १९९० ई.

४) जैन, सिताचरण लाल आचार्य, *बुद्वघोष और उनकी अट्ठकथाएँ,* चौखम्बा वि. भ.

५) मिश्र, कमलाकान्त, *जातकमाला एक अधययन,* चौखम्बा सं. सी. अ., वाराणसी ।

६) तुङार (सम्पा.), *जातक संग्रह* " " " "

७) Winterinitz, ***History of Sanskrit Literature,*** " " " "

८) Chari, V. Varda, ***History of Sanskrit Literature,*** " " " "

९) Theostcher, Balkey, ***Conceptions of Buddhistic Nirvan*** " " "

प्राच्य राजशास्त्र एवं अर्थशास्त्र

Sans.509-1

Paper: IX
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) प्राच्य राजशास्त्र एवं अर्थशास्त्रसम्बन्धी संस्कृत वाङ्मयमा उपलब्ध प्रमुख ग्रन्थ र विषयवस्तुको सामान्य जानकारी गराउनु

२) पौरस्त्य प्राचीन शासनव्यवस्था, विधिव्यवस्था, राज्याङ्ग, विवादपथ, दायभाग आदिको जानकारीका साथै आधुनिक परिप्रेक्ष्यमा उक्त विषयवस्तुको तुलनात्मक ज्ञान गराउनु

३) परवर्ती समाजव्यवस्था र राज्यव्यवस्थामा मनु, याज्ञवल्क्य र कौटिल्यको योगदानको मूल्याङ्कनका साथै तिनको सकारात्मक एवं नकारात्मक प्रभावको विश्लेषण गर्न सक्षम बनाउनु

४) कौटिल्यको अर्थशास्त्रमा प्रतिपादित अर्थशास्त्रसम्बन्धी चिन्तन धाराको सूक्ष्म अनुशीलन गराई आधुनिक अर्थशास्त्रीय सिद्धान्तसंग तुलनात्मक अध्ययन गराउनु

५) *मनुस्मृति*को आधारमा कुशल प्रशासक र कुशल व्यवस्थापकमा हुनु पर्ने प्रतिभाको विकासका साथै तात्कालिक राज्यव्यवस्थासम्बन्धी नियमबाट आधुनिक राज्यव्यवस्थामा परेको प्रभावको जानकारी गराउनु

६) *याज्ञवल्क्यस्मृति*का आधारमा तात्कालिक सामाजिक परम्परा र धार्मिक, सांस्कृतिक एवं राजनीतिक व्यवस्थासित र त्यस वेलाका विधिसम्बन्धी नियम, लौकिक व्यवहार एवं कर्तव्याकर्तव्यबोधको साथै आधुनिक विधि (Law) नियममाथि परेको प्रभावसित परिचित गराउनु

पाठ्यांश विभाजन

समूह

क) - (पूर्णाङ्क: ६०, पाठ घण्टा: ९०)
ख) - (पूर्णाङ्क ४०, पाठ घण्टा: ६०)

एकाई		पाठ घण्टा
	क) प्राच्य राजशास्त्र	४५
I	मनुस्मृतिको सातौं अध्याय तथा आठौं अध्यायको "निक्षेप मिथ्याकथने दण्ड" श्लोकसम्म मात्र । (पूर्णाङ्क: ३०)	
II	याज्ञवल्कपस्मृतिको व्यवहाराध्याय मात्र (साधारण व्यवहार मातृकाप्रकरण, साक्षि प्रकरण, दायभाग प्रकरण र सीमाविवाद प्रकरणबाहेक) (पूर्णाङ्क: ३०)	४५
	ख) अर्थशास्त्र	६०
	कौटिलीय अर्थशास्त्रको निम्नलिखित निर्धारित अंश: (पूर्णाङ्क: ४०) द्वितीय अधिकरणको २, ७, १६, १७, १९, २१, २२ र २४ अध्याय मात्र	

तृतीय अधिकरणको ५, ६, ८ र ११ अध्याय मात्र
पञ्चम अधिकरणको २ र ३ अध्याय मात्र
नवम अधिकरणको चतुर्थ अध्याय मात्र

शिक्षण विवरण

१) राजशास्त्र र अर्थशास्त्र सम्बन्धी संस्कृत वाङ्मयमा उपलब्ध प्रमुख ग्रन्थ, तिनका रचयिता, समय एवं विषयवस्तुको सामान्य परिचय

२) मनुस्मृतिको उपयोगिता, कालनिर्धारण, अन्य स्मृतिग्रन्थहरू माथि त्यसको प्रभाव, तुलना, राजधर्म, दण्डोत्पत्ति, दण्डप्रमाण, इन्द्रियजय, व्यसननिन्दा, दूतलक्षण, वणिक्कर ग्रहण, अरिप्रकृति, अन्नादिपरीक्षा, अधर्मवादिशासन, प्रोषितपतिकादि धन रक्षण, साक्षी, सत्य- प्रशंसा, निक्षेपदान, स्तेननिग्रहण, स्त्रीसंग्रहण, कन्यादूषण, अर्धस्थापन, तुलादिपरीक्षा आदिका साथै मनुस्मृतिका निर्धारित श्लोकहरुको व्याख्या, अनुवाद, भावार्थ र विवेचना

३) कौटिल्यको समय, कौटिलीय अर्थशास्त्रको उपयोगिता र परवर्त्ती अर्थशास्त्रीय र राजशास्त्रीय चिन्तनमा अर्थशास्त्रको प्रभाव, भूमिसुधार र कृषिकर्म, व्यापार र व्यापारिक लेखाजोखा राख्ने कार्य, नापतौल, शुल्कव्यवहार, चलअचल सम्पत्ति र अंशबण्डासम्बन्धी व्यवस्था, कोशवृद्धि, वेतनव्यवस्था एवं लाभ-हानि आदिका सम्बन्धमा कौटिल्यको अर्थशास्त्रमा प्रतिपादित व्यवस्थाको अध्ययन, कौटिलीय अर्थशास्त्रका निर्धारित अध्यायका श्लोकहरुको व्याख्या, अनुवाद र विवेचनाका साथै परवर्त्ती अर्थशास्त्रीय चिन्तनमा कौटिल्यको प्रभावको समीक्षा

४) याज्ञवल्क्यको परिचय, याज्ञल्क्यस्मृतिको महत्व र कालनिर्धारण ।

५) याज्ञवल्क्यस्मृतिमाथि अन्यान्य स्मृतिहरुको प्रभाव र यसको मनुस्मृति, बृहस्पतिस्मृति आदिसित तुलना

६) याज्ञवल्क्यस्मृतिको व्यवहाराध्यायअन्तर्गत असाधारण व्यवहारमातृका, ऋणादान, उपनिधि, लेख्य, दिव्य, स्वामिपाल विवाद, अस्वामिविक्रय, दत्ताप्रदानिक, क्रीतानुशय, अभ्युपेत्याशुश्रूषा, संविद्व्यतिक्रम, वेतनादान, द्यूतसमाह्वय, वाक्पारुष्य, दण्डपारुष्य, साहस, विक्रीयासम्प्रदान, सम्भूयसमुत्थान, स्तेय, स्त्रीसंग्रहण र प्रकीर्णकप्रकरणमा प्रतिपादित श्लोकहरुको व्याख्या, अनुवाद, भावार्थ एवं विवेचना

प्राच्य (संस्कृत) वाङ्मयमा उन्नत शासनव्यवस्था र सामाजिक विकासका अवधारणाहरूको मूल्याङ्कन

परवर्त्ती राजनीतिक व्यवस्था र सामाजिक विकासमा मनु, याज्ञवल्क्य र कौटिल्यको प्रभावको समीक्षा

पाठ्यपुस्तक

१) *मनुस्मृति,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, वाराणसी, २२१((१, १९९७ ई.

२) *याज्ञवल्क्य स्मृति,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, वाराणसी, १९६७ ई.

३) *विष्णु गुप्त,* कौटिलीय अर्थशास्त्र, चौखम्बा सं. सी. आफिस, वाराणसी, १९९७ ई.

सन्दर्भग्रन्थ

१) राय, कौशल कुमार, *अपराध और दण्डशास्त्र,* चौखम्बा वि. भवन, वाराणसी, १

२) „ „ „ , मनुस्मृति, *मेधातिथिभाष्य,* चौखम्बा सं.सी.. आफिस, वाराणसी, १९९७ ई.

३) याज्ञवल्क्यस्मृति, *मिताक्षरा संस्कृत हिन्दी,* टीकासहित, चौखम्बा सं. सी. आफिस, वाराणसी १९६७ ई.

४) गैरोला, वाचस्पति, *हिन्दी कौटिलीय अर्थशास्त्र,* मोतीलाल बनारसी दास, दिल्ली, १९८७ ई.

दर्शन शास्त्र

Sans.509-2

Paper: IX
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) प्रमुख पौरस्त्य दर्शन (वैदिक-अवैदिक तथा सेश्वर-निरीश्वर) का मूलभूत सिद्धान्तहरूको यथार्थ परिचय प्राप्त गर्नु
२) पदार्थहरुको चिन्तनबारे देहात्मवादी स्थूलतम दृष्टिदेखि लिएर ब्रह्मैकवादी सूक्ष्मतम दृष्टि सम्मका पौरस्त्य दार्शनिकधारालाई समीचीनतया आत्मसात् गर्नु
३) दर्शनहरूमा प्रतिपादित पदार्थहरुको संख्या र प्रतिपादनशैली (विवेचनरीति) को विविधतालाई राम्ररी केलाउने क्षमताको सर्जन
४) चार्वाक दर्शनको देहात्मवाद; बौद्धद्दर्शनको विज्ञानवाद, क्षणिकवाद र शून्यवाद जैनदर्शनको आवरण मुक्तिवाद र अनेकान्तवादको परिचय प्राप्त गर्नु
५) वैदिक दर्शनहरूमा प्रतिपादित ईश्वरकर्तृत्ववाद, कर्मवाद, जीवात्म परमात्म पार्थक्यवाद, प्रकृतिपुरुषवाद, अनेकात्मवाद, जीवब्रह्मैकत्ववाद जस्ता मूलभूत सिद्धान्तको सम्यक् ज्ञान प्राप्त गरी व्याख्यान विश्लेषण गर्ने क्षमताको विकास
६) दर्शनहरूमा सिद्धान्तित मोक्षवादसिल संबद्ध विभेदको ज्ञान गर्नु

<u>एकाइ</u> <u>पाठ घण्टा</u>

सर्वदर्शनसंग्रहबाट निम्नलिखित निर्धारित अंशह मात्र
(पूर्णाङ्कः १००) १५०

I **चार्वाक दर्शनः**
तत्वसमीक्षा, पुरुषार्थविवेचन, वेदप्रामाण्य विचार, देहात्मवाद, अनुमानप्रमाण विचार

II **बौद्ध दर्शनः**
सम्प्रदायभेद, भावनाचतुष्टय, पञ्चविधस्कन्ध, अष्टमार्ग

III **जैन दर्शनः**
पञ्चज्ञान, पञ्चव्रत, जीवतत्व र अजीवतत्व, षड्द्रव्यपदार्थ, बन्धमोक्षवाद, अनेकान्तवाद

IV **वैशेषिक दर्शनः**
षड्पदार्थ, अपेक्षाबुद्धि, पीलुपाकवाद पिठरपाकवाद

V **न्याय दर्शनः**
षोडशपदार्थ, मोक्षस्वरूप, ईश्वरसिद्धि

VI **मीभांसा दर्शनः**
धर्मजिज्ञासा, धर्मलक्षण र धर्ममा प्रमाण, वेदापौरुषेयत्व, स्वतःप्रामाण्यवाद, अभिहितान्वयवाद र अन्विताभिधानवाद, अर्थनिर्णय प्रक्रिया

VII **सांख्य दर्शनः**

पञ्चविंशतितत्व, प्रमाणत्रय, सत्कार्यवाद, कार्यकारणाभेदवाद, प्रकृतिपुरुषसम्बन्ध र निवर्तन

VIII योग दर्शन:
योगशब्दार्थ र योगलक्षण, पञ्चवृत्ति र तिनको निरोध, समाधि, क्लेशपञ्चक, क्रियायोग, अप्टङ्गयोग, योगविभूति (अणिमा आदि) कर्मभेद र योगीका कर्म

IX वेदान्तदर्शन:
ब्रह्मजिज्ञासा, जीव र ब्रह्मको एकत्व, अध्यास, मिथ्याज्ञानको सत्ता, त्रिविध सत्ता

शिक्षण विवरण

१) चार्वाक दर्शनअन्तर्गत तत्वचतुष्टय, पुरुषार्थ र देहात्मवादको परिचयका साथ वेदप्रामाण्य तथा अनुमानप्रामाण्यसँग संबद्ध विषयको अध्ययन

२) बौद्ध दर्शनका चार संम्प्रदायको परिचयका साथ क्षणिकवाद, दु:खवाद, स्वलक्षणवाद र शून्यवादको विवेचना तथा ज्ञानसत्यत्व, ज्ञानार्थभेद, आलयविज्ञान र प्रवृत्ति विज्ञानको समतभेद विश्लेषण एवं स्कन्धपञ्चकको परिचय

३) जैन दर्शन अन्तर्गत रत्नत्रय, पञ्चज्ञान पञ्चव्रत एवं सभेद जीवतत्व र अजीवतत्वको अध्ययन तथा ६ द्रव्यपदार्थ, बन्धमोक्षवाद, अनेकान्तवाद र सप्तभङ्गीनयको विश्लेषणात्मक अध्ययन

४) नैयायिक (अक्षपाद) दर्शनका प्रमाण, प्रमेय आदि १६ पदार्थको सभेद सामान्य परिचय तथा मतभेद सहित मोक्षस्वरूप र ईश्वरसिद्धिको अध्ययन

५) वैशेषिक (कणाद, औलुक्य) दर्शनबाट द्रव्य, गुण आदि ६ पदार्थको सभेद अध्ययनका साथ अपेक्षाबुद्धि, पीलुपाकवाद र पिठरपाकवादको समीक्षात्मक अध्ययन

६) पूर्वमीमंसा (जैमिनि) दर्शनबाट धर्मजिज्ञासा र धर्मलक्षण, धर्ममा प्रमाण, वेदको पौरुषेत्वादको खण्डनसहित अपौरुषेयत्ववादको स्थापना तथा स्वत:प्रामाण्यवादको विश्लेषणात्मक अध्ययनको साथै अभिहितान्वयवाद र अन्विताभिधानवाद तथा अर्थनिर्णय प्रक्रियाको सामान्य परिचय

७) सांख्य दर्शनका २५ तत्वहरूको विवेचना मूल प्रकृति, प्रकृति-विकृति, केवल-विकृति, पुरुषस्वरूप र अनेकता, प्रमाणत्रय, सत्कार्यवाद, कार्यकारणाभेद एवं प्रकृति पुरुषको संबन्ध र निवर्तनको सविस्तार अध्ययन

८) योग दर्शनबाट योगशब्दार्थ, योगलक्षण, पाँचवृत्तिहरु र तिनको निरोध, समाधि स्वरुप, समाधिभेद, क्लेशपञ्चक र क्रियायोगको अध्ययन तथा अष्टाङ्गयोग र अणिमादियोग विभूतिहरुको विस्तृत विवेचनात्मक अध्ययनको साथै शुक्लादि कर्मभेद र योगिकर्म स्वरुपको सामान्य परिचय

९) वेदान्त (शाङ्कर) दर्शनबाट ब्रह्मजिज्ञासा, ब्रह्मलक्षण, जीव र ब्रह्मको एकत्व, अध्यास, मिथ्याज्ञानको सत्ता, त्रिविधसत्ता, माया अविद्या, अविद्या-कल्पित संसार, प्रपञ्च मिथ्यात्व यी विषयहरुको सम्यग् अध्ययनको साथ विवर्तवाद र परिणामवाद तथा षट्प्रामाण्यको सामान्य परिचय

पाठ्यपुस्तक

१) सायण माधवाचार्य, *सर्वदर्शन संग्रह,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज, वाराणसी, १९९७ ई.

सन्दर्भग्रन्थ

१) भास्कर, लौगाक्षि, *अर्थ संग्रह,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ., वाराणसी, १९९७ ई.
२) " " *मानमेयोदय,* " " " " "
३) सदानन्द, *वेदान्तसार,* " " " " "
४) ईश्वर कृष्ण, *सांख्यकारिका,* " " " " "
५) भट्टाचार्य जगदीश, *तर्कामृतम्,* " " " " "

धर्मशास्त्र एवं नीतिशास्त्र

Sans.509-3

Paper: IX
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) निर्धारित ग्रन्थहरूको अध्ययनबाट तात्कालिक सामाजिक आचार विचार तथा सांस्कृतिक, धार्मिक एवं नैतिक मान्यतासित परिचित गराउनु
२) उल्लिखित धर्म, आचार, संस्कार नीति र कर्त्तव्याकर्तव्यको बोध गरी तदनुसार आचरण गर्ने प्रवृत्ति जगाउनु,
३) समाजमा रहेका कुरीति, दुराचार, दुर्व्यसन आदि दोष त्याग्न तथा आदर्श सद्गुणी, सच्चरित्र नागरिक बन्न अभिप्रेरित गर्नु
४) *मनुस्मृति र याज्ञवल्क्य* स्मृतिको परस्पर एवं अन्य स्मृतिहरुसंग यिनको तुलनात्मक विवेचना गर्ने क्षमताको विकास गराउनु
५) यी दुई स्मृतिमा प्रतिपादित आचार-विचार, संस्कार एवं धार्मिक परम्पराले नेपाली समाजमा पार्दै आएको अविच्छिन्न प्रभावसित परिचित गराउनु
६) *शुक्रनीति*को अध्ययनबाट समाजमा व्याप्त दुर्भावना, नैराश्य, आलस्यादि दोष हटाई कर्मठ, उत्साही र सकुशल प्रशासक बन्न अभिप्रेरित गर्नु
७) मानवजीवनमा यसले पारेको प्रभावको परिचयको साथै कर्त्तव्यनिष्ठ, न्यायप्रिय, उद्यमी र विवेकशील बन्ने प्रेरणा प्रदान गर्नु
८) *विदुरनीति*को अध्ययनवाट लोकव्यवहार, सदाचार र सामाजिक नीतिको ज्ञानको साथै परोपकार तथा अहिंसाको मार्गमा प्रवृत्त गराउनु

पाठ्यांश विभाजन:

समूह

क)	धर्मशास्त्र	(पूर्णाङ्क: ६०	पाठ्य घण्टा: ९०)
ख)	नीतिशास्त्र	(पूर्णाङ्क: ४०	पाठ्य घण्टा: ६०)

<u>एकाइ</u>

(क)

I	मनुस्मृति: तृतीय र चतुर्थ अध्याय मात्र	३०
II	याज्ञवल्क्यस्मृति: आचाराध्याय मात्र	३०

(ख)

I	शुक्रनीति: तृतीय अध्याय मात्र	२५
II	विदुरनीति: पञ्चम र षष्ठ अध्याय मात्र	१५

शिक्षण विवरण

समूह "क": धर्मशास्त्र **(पूर्णाङ्क: ६०)**
पाठ घण्टा: ९०

१) मनुस्मृतिको वैशिष्ट्य तथा समयनिर्धारण, अन्यान्य स्मृतिग्रन्थहरूमा मनुको प्रभाव, ब्रह्मचयविधि, असपिण्डमा विवाह, सवर्ण विवाह, विवाहप्रकार, कन्या विक्रयदोष, पञ्चयज्ञ अतिथि लक्षण, कुतुप, गजच्छायायोग, आतुरस्नाननिषेध, परताडनादि निषेध, कर्त्तव्याकर्त्तव्यकर्म

आदि विषयक विवेचन, तृतीय र चतुर्थ अधयायमा प्रतिपादित श्लोकहरूको व्याख्या, अनुवाद एवं समालोचना

२) याज्ञवल्क्य स्मृतिको महत्व एवं कालनिर्धारण, अरू धर्मशास्त्रीय ग्रन्थहरूसित यसको साम्य र वैषम्य, यसमाथि अन्य स्मृतिको प्रभाव, तात्कालिक समाजमा यसको मूल्य एवं मान्यता, महर्षि याज्ञवल्क्यको दार्शनिक परिचय, उपोद्घात, ब्रहमचारि, विवाह, वर्णजाति, गृहस्थ धर्म, दान, श्राद्व, गणपतिकल्प, ग्रहशान्ति, तथा राजधर्म प्रकरणान्तर्गत श्लोकहरुको व्याख्या, अनुवाद एवं धर्मशास्त्रीय विवेचन

समूह (ख) (पूर्णाङ्क: ४०) पाठ घण्टा: ६०

१) शुक्रनीतिको महत्व, कालनिर्धारण, अन्यस्मृति र नीति ग्रन्थहरूसित तुलना, विहिताचरण, दशविध पाप, इन्द्रियनिग्रह, आततायी लक्षण, त्याज्य षड्विधदोष, मित्रप्राप्ति साधन, प्रत्युत्पन्नमति लक्षण, स्त्रीलक्षण धनविभाजन, दानकर्त्तव्य एवं निर्धारित अध्यायका श्लोकहरूको व्याख्या, अनुवाद, भावार्थ एवं विवेचन

२) विदुरनीतिको वैशिष्ट्य एवं समयनिर्धारण नरकबाट भय, अल्पायु हुने कारण, स्नानका गुणहरू, वानप्रस्थ आश्रमको समय, सिद्धिप्राप्तिको उपाय, युद्वको दुष्परिणाम, धर्माचरणवाट अर्थसिद्वि, राजलक्ष्मीको अधिकारी, मानवका पाँच प्रकारका व्यवहार, बुद्विको प्रबलता, माननीय व्यक्तिको सत्कार, अतिथिसेवा, सन्यासी र वानप्रस्थाश्रमीको लक्षण, स्त्रीसंरक्षणको आवश्यकता, विद्वान् पुरुषको श्रेष्ठता तथा यस अध्यायका श्लोकहरूको व्याख्या, अनुवाद भावार्थ एवं समालोचना

पाठ्यपुस्तक

१) *मनुस्मृति,* चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, वाराणसी २२१००१, १९९७ ई.

२) *याज्ञवल्क्य स्मृति* " " " " " " १९६७ ई.

३) *शुक्रनीति,* " " " " " " १९९३ ई.

४) *विदुरनीति,* गोविन्द भवन कार्यालय, गीता प्रेस, गोरखपुर, वि.सं. २०४३.

सन्दर्भग्रन्थ

१) त्रिपाठी, हरिहरनाथ, *प्राचीन भारतमे अपराध और दण्ड,* चौखम्बा सं. वि. भ., बाराणसी ।

२) पाण्डे, राजवली, *हिन्दू संस्कार,* चौखाम्बा सं. वि. भ., वाराणसी ।

३) स्वामी दयानन्द, *आचारचन्द्रिका,* " " " "

४) काणे, पी.बी., *धर्मशास्त्रका इतिहास,* मोतीलाल बनारसी दास, दिल्ली १९८७ ई.

५) यादव, अच्छेलाल, *प्राचीन हिन्दू विधि,* " " " " "

साहित्यशास्त्र
(विशेष अध्ययन)

Sans.509-4

Paper: IX
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) साहित्यशास्त्रका प्रमुख आचार्य र तिनका प्रमुख कृतिहरूको सामान्य परिचय प्रदान गर्नु

२) प्रमुख साहित्यशास्त्रीय सिद्धान्तहरूको विवेचनात्मक ज्ञान गराउनु

३) काव्यको वर्गीकरण सम्बन्धी मूल दृष्टिकोणका साथै काव्यका भेदोपभेदहरुको विवेचनात्मक परिचय प्रदान गर्नु

४) साहित्यशास्त्रीय सैद्धान्तिक र विधागत ज्ञानको अभिवृद्धिवाट प्रतिभा र व्युत्पादन क्षमताको विकास गराई साहित्यिक कृतिहरुको विवेचना गर्न सक्षम बनाउनु

<u>एकाई</u>

- I शब्दशक्ति
- II काव्यको परिभाषा, प्रयोजन, हेतु र तत्व
- III काव्यगुण र काव्यदोष ।
- IV साहित्यशास्त्रका विभिन्न सम्प्रदायहरू:
  अलङ्कार, रीति, वक्रोक्ति, औचित्य, रस, ध्वनि
- V साहित्यका विधा

शिक्षण विवरण

१) साहित्यशास्त्रको उत्पत्ति र विकास

२) अभिधा, लक्षणा र व्यन्जनाको स्वरूप एवं यिनका भेदोपभेद सहित समीक्षात्मक अध्ययन

३) काव्यको परिभाषा, प्रयोजन, हेतु र तत्वका सम्‍ बन्धमा भरतदेखि जगन्नाथसम्मका आचार्यहरूको विचारको विवेचनात्मक परिचय ।

४) काव्यगुण र काव्यदोषको परिचयका साथै यिनका प्रमुख भेदहरुको विश्लेषणात्मक
परिचय

५) अलङ्कारको उत्पत्ति र लक्षण अलंकारवादको सैद्धान्तिक परम्परा, अलरूङ्कारका भेद र वर्गीकरण, अलंकारवादको मूल्याङ्कन र अलङ्कारवादको उत्कर्षमा प्रमुख आचार्यहरुरूको देनको समीक्षा

६) रीतिशब्दको पृष्ठभूमि र अर्थ, संस्कृत साहित्यशास्त्रमा रीतिसिद्धान्त, वामनको रीतिवाद, रीतिको स्वरूप र भेद, रीति र गुणकी सम्बन्ध एवं रीति सिद्धान्तको मूल्याङ्कन ।

७) वक्रोक्तिको स्वरूप, संस्कृत साहित्यशास्त्रमा वक्रोक्ति सिद्धान्त, वक्रोक्ति र अभिव्यन्जना, वक्रोक्ति सिद्धान्तको मूल्याङ्कन

८) औचित्यको अर्थ, संस्कृत साहित्यशास्त्रमा औचित्य सद्धान्त र यसको मूल्याङ्कन ।

९) रसको स्वरूप, रससूत्रको व्याख्या र रसनिष्पत्तिबारे देखिएका प्रमुख वादहरुको समीक्षा, काव्यमा रसात्मवाद समीक्षा, रसको संख्या र परिचय, रस सिद्धान्तको मूल्याङ्कन ।

१०) ध्वनि शब्दको अर्थ, ध्वनि सिद्धान्तको विकासको रूपरेखा, ध्वनिसिद्धान्त र स्फोट, संस्कृत साहित्यशास्त्रमा ध्वनिसिद्धान्त, ध्वनिका आधारमा काव्यभेद, ध्वनि र रसको सम्बन्ध, ध्वनिको विरोध, ध्वनिसिद्धान्तको मूल्याङ्कन

११) साहित्यशास्त्रका विभिन्न सम्प्रदायहरूको तात्कालिक साहित्यमा परेको प्रभावको समीक्षा ।

१२) साहित्यको विधागत वर्गीकरण सम्बन्धी मूल दृष्टिकोण तथा श्रव्य-दृश्य, गद्यपद्य आदि काव्यका विविध भेदोपभेदहरुको विवेचनात्मक अध्ययन

सन्दर्भग्रन्थ

१) काणे, पी.वी., *संस्कृतकाव्य शास्त्रका इतिहास,* चौखम्बा सं.सी., वाराणसी ।

२) नगेन्द्र, *भारतीय काव्यशास्त्रकी भूमिका,* " " "

३) व्यास, भोलाशंकर, *भारतीय काव्यशास्त्र और काव्यालंकार,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, जवाहर नगर, दिल्ली, १९९२ ई.

४) कुमार, सुशील, *संस्कृत काव्यशास्त्रका इतिहास,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, जवाहर नगर, दिल्ली, १९९२ ई.

५) मिश्र, जयमन्त, *काव्यात्ममीमांसा,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, जवाहर नगर, दिल्ली, १९९२ ई.

६) शर्मा, सोमनाथ, *साहित्यप्रदीप,* " " " " " "

७) उपाध्याय, केशव प्रसाद, *पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त,* " " " " "

८) अधिकारी, हेमाङ्गराज, *पूर्वीय समालोचना सिद्धान्त,* " " " " "

९) आचार्य भरत, *नाट्यशास्त्रम्,* चौखम्बा सं.सी.आ. वाराणसी, १९९७ ई.

१०) आचार्य भामह, *काव्यालङ्कार,* " " " "

११) आचार्य कुन्तक, *वक्रोक्तिजीवितम्,* " " " "

१२) आचार्य वामन, *काव्यालङ्कारसूत्रम्,* " " " "

१३) आचार्य, आनन्दवर्धन, *ध्वन्यालोक,* ज्ञान मण्डल लिमिटेड, वाराणसी, वि. २०२८ ।

१४) क्षेमेन्द्र, *औचित्य विचार चर्चा,* चौखम्बा सं. सी. आ., वाराणसी, १९९७ ई.

१५) आचार्य मम्मट, *काव्यप्रकाश,* चौखम्बा विद्या भवन, वाराणसी, १९९२ ई.

१६) आचार्य विश्वनाथ, *साहित्यदर्पण,* " " " " "

१७) पं. जगन्नाथ, *रसगङ्गाधर,* " " " " १९६४ ई.

संस्कृत साहित्यको इतिहास र संस्कृत निबन्ध

Sans.510-1

Paper: X
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) वैदिक साहित्यदेखि वर्तमानसम्मको संस्कृत वाङ्मयको विवेचनात्मक ऐतिहासिक परिचय प्रदान गर्नु
२) लिच्छविकालदेखिका हालसम्म उपलब्ध महत्वपूर्ण अभिलेख र नेपालमा रचित संस्कृत साहित्यको परिचयात्मक ज्ञान गराउनु
३) संस्कृत भाषामा साहित्यिक निबन्ध लेखनमा दक्ष बनाउनु

पाठ्यांशको विवरण

समूह

क) संस्कृत साहित्यको इतिहास (पूर्णाङ्क: ७०, पाठ घण्टा: १०५)
ख) संस्कृत भाषामा निबन्ध लेखन (पूर्णाङ्क: ३०, पाठ घण्टा: ४५)

एकाई		पाठ घण्टा
I	*क) संस्कृत साहित्यको इतिहास* (पूर्णाङ्क: ७०)	१०५
	१. वैदिक वाङ्मयको इतिहास	
	२. पौराणिक साहित्य र आर्षकाव्यहरुको परिचय	
	३. लोकिक साहित्य (गद्य, पद्य, चम्पू, नाट्य आदि) को इतिहास	
	४. उपदेशात्मक कथासाहितयको इतिहास	
	५. संस्कृत काव्यशास्त्रको इतिहास	
	६. काव्येतर संस्कृत साहित्यको सामान्य परिचय	
	७. नेपालका महत्वपूर्ण अभिलेखहरू र नेपालमा रचित संस्कृत साहित्यको सामान्य परिचय	
II	*ख) संस्कृत निबन्ध लेखन* (पूर्णाङ्क: ३०)	
	संस्कृत भाषामा साहित्यिक निबन्ध लेखन	४५

शिक्षण विवरण

१) वैदिकवाङ्मयको स्वरूप, भेद, समय र वैशिष्ट्य
२) पुराणहरूको समय, विषयवस्तु, महत्व, र रचयिता र शैली
३) रामायण र महाभारतका समय, विषयवस्तु, काव्यात्मकता, रचयिता, महत्व र शैलीका साथै रचनाकाल र शैलीका दृष्टिले परस्पर तुलना
४) संस्कृत महाकाव्य, खण्डकाव्य, मुक्तककाव्य र स्तोत्रकाव्यको उत्पत्ति र विकासका साथै प्रमुख काव्यग्रन्थहरू एवं तिनका रचयिताहरुको साहित्यिक र ऐतिहासिक समालोचनात्मक अध्ययन

५) संस्कृत गद्य, नाट्य र चम्पू साहित्यको उत्पत्ति र विकासका साथै प्रमुख ग्रन्थ र तिनका रचयिताहरूको साहित्यिक र ऐतिहासिक समालोचनात्मक अध्ययन
६) उपदेशात्मक कथासाहित्यको उत्पत्ति, विकास, समय, महत्व र शैलीको अध्ययन
७) नेपालका प्रमुख अभिलेखहरू र नेपालमा रचित संस्कृत ग्रन्थहरुको सामान्य परिचय
८) काव्यशास्त्रको ऐतिहासिक र साहित्यिक परिचयका साथै विशिष्ट काव्यशास्त्रीय सम्प्रदायहरूको परिचयात्मक अध्ययन
९) काव्येतर संस्कृतसाहित्य (नीति, स्मृति, आयुर्वेद, ज्योतिष आदि) को परिचयात्मक अध्ययन ।
१०) संस्कृत भाषामा साहित्यिक निबन्ध लेखनको अभ्यास

सन्दर्भग्रन्थ

१) शास्त्री, रमाकान्त, *वैदिक वाङ्मयका इतिहास,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.
२) अग्रवाल, हंसराज, *वैदिक साहित्यकी रूपरेखा,* चोखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.
३) सिंह, कर्ण, *वैदिक साहित्यका इतिहास,* चोखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.
४) गैरोला, वाचस्पति, *संस्कृत साहित्यका इतिहास,* चोखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, दिल्ली, १९९२ ई.
५) उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृत साहित्यका इतिहास,* शारदा निकेतन, वाराणसी ।
६) कवठेकर, प्रभाकर नारायण, *संस्कृत साहित्य में नीतिका कथाका उद्भव और विकास १९७९ ई.* चौखम्बा सं.प्र., दिल्ली १९९२ ई.
७) त्रिपाठी, कविनाथ, *चम्पूकाव्यका आलोचनात्मक एवं ऐतिहासिक अध्ययन,* चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, देहली, १९९२ ई.
८) मैकडोनेल, *संस्कृत साहित्यका इतिहास और विकास,* चौखम्बा सं. प्र., दिल्ली, १९९२ ई.
९) भट्टराई, घटराज, *संस्कृतका अमर साहित्यकार,*
१०) आचार्य शिवराज, *कतिपय नेपाल संस्कृत ग्रन्थकार परिचय,* स्वाध्यायशाला, लाजिम्पाट, काठमाडौं, वि.सं. २०४८ ।
११) *नेपालका प्राचीन अभिलेख,* नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
१२) हंस, चक्रधर, *अनुवाद चन्द्रिका,* चौखम्बा सं. सी. आफिस, वाराणसी, १९९७ ई.
१३) द्विवेदी, कपिलदेव, *प्रौढ रचनानुवाद कौमुदी,* चौखम्बा सं. सी. आफिस, वाराणसी, १९९७ ई.

१४) आप्टे वामन शिवराम, *संस्कृत चन्द्रिका,* चौखम्बा सं. सी. आफिस, वाराणसी, १९९७ ई.

१५) शुक्ल, रमेशचन्द्र, *प्रबन्ध रत्नाकर,* चौखम्बा सं. सी. आफिस, वाराणसी, १९९७ ई.

संस्कृत मौलिक कृतिलेखन

Sans.510-2

Paper: X
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) मौलिक रचना लेख्ने प्रवृत्ति भएका सिकारु नयाँ लेखकहरुलाई कृति-रचना-शिल्पको विकास तर्फ प्रोत्साहित गर्नु
२) नवीन साहित्यिक कृतिद्वारा साहित्यिक क्षेत्र र समाजलाई लाभान्वित तुल्याउनु
३) संस्कृतक्षेत्र उपेक्षित भइरहेको वर्तमान अवस्थामा पुन: सिर्जनात्मक प्रतिभा विकासको अपेक्षा राख्नु
४) संस्कृत भाषामा कृति लेख्ने प्राच्य परम्परालाई कायम राख्नु
५) आधुनिक अभिनव विषयमा पनि संस्कृत कृति लेख्न सकिने निर्देशन प्रस्तुत गर्नु

<u>एकाई</u>	(पूर्णाङ्क: १००)	<u>पाठ घण्टा</u>
I	विधागत सैद्धान्तिक परिचय तथा ऐतिहासिक अध्ययन	१५०
II	निर्देशनीय समीक्षा	
III	विषय शीर्षक चयन र लिखित प्रस्ताव	
IV	विधागत प्रणाली र लेख्यकृतिका निमित्त आधारभूत आवश्यक ग्रन्थहरूको अध्ययन	
V	कृतिलेखन: प्रारम्भिक रुपरेखा, अन्तिम लेखन र प्रस्तुतीकरण ।	

शिक्षण विवरण

(क) लेख्य कृतिसंग संबद्ध विधागत सैद्धान्तिक परिचय प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा:
  १) संस्कृत साहित्यशास्त्रका प्रमुख मनीषीहरु र प्रमुख पाश्चात्य विद्वान्हरूका परिभाषाहरूको अध्ययन, प्रस्तुति र विवेचना
  २) संस्कृत साहित्यको इतिहासमा त्यस विधाको उदय, विकासक्रम, वैविध्य, प्रवृत्ति र अन्तिम स्थितिको अधययन
  ३) संबद्ध विधाका प्रमुख लेखकहरुका प्रवृत्तिगत विशेषताको परिचय

(ख) संबद्ध विधाको समालोचनात्मक स्थितिलाई आत्मसात् गर्ने सन्दर्भमा:
  १) त्यस विधाका प्रमुख समीक्षकहरूका समीक्षणको सामान्य परिचय
  २) निदर्शनीय समीक्षा (नमूना समालोचना) को रूपमा त्यस विधाको कुनै एउटा कृतिको समीक्षा

(ग) विषय शीर्षक चयन र लिखित प्रस्तावको सन्दर्भमा:
  १) लेख्य कृतिका निमित्त विधागत विषयक्षेत्र र खास लेख्यपक्ष (शीर्षक) को चयन,
  २) चयन गरिएका शीर्षकसंग संबद्ध पक्षको सामग्री संकलन (सांस्कृतिक स्थलको बारेमा लेख्ने भएमा त्यस ठाउँमा पुगी सामग्री बटुल्ने निर्धारण, लिखित प्रस्तावको प्रस्तुतीकरण

(घ) निर्धारित विषय शीर्षकअन्तर्गत कृतिलेखन प्रक्रियाको सन्दर्भमा:

१) कृति निर्देशक (आवश्यकता अनुसार अन्य विशिष्ट विद्वानहरू समेत) को परामर्शमा संबद्ध कृतिलेखन प्रणाली, अभिव्यक्ति प्रकार, भाषिक परिमार्जन, आदिका निम्ति आधारभूत ग्रन्थहरू (साहित्यशास्त्री, कोश र व्याकरण संम्बद्वग्रन्थहरू) को अपेक्षित अध्ययन, तथ्यग्रहणसहित कृतिलेखन

(ङ) लेख्य कृतिलाई अन्तिम रूप दिने सन्दर्भमा:

१) प्रारम्भिक लेखन-प्रारूप तयारी

२) कृति निर्देशकको परामर्श, निर्देशन र आवश्यक संशोधनपछि परिष्कार र परिमार्जनसहित पुनर्लेखन, कृतिको अन्तिम रूप

३) टंकण-संशोधनपछि, विस्तृत भूमिकाको रुपमा पूर्वभागमा विधागत परिचय र निदर्शनसमीक्षा तथा उत्तरभागमा स्वरचित मौलिक कृति समावेश गरी तयार पारिएको आबद्व ग्रन्थाकार पुस्तिकाको प्रस्तुतीकरण

ज्ञातव्य

१) कृतिलेखनार्थ निम्नानुसार एक विधाको छनौट हुनेछ :
   क) खण्डकाव्य (कम्तीमा १५० पद्य)
   ख) फुटकरकविता संग्रह (कम्तीमा २५ वटा)
   ग) निबन्ध संग्रह (कम्तीमा १५ वटा)
   घ) उपन्यास (कथा वा आख्यायिका, कम्तीमा १५० पृष्ठ)
   ङ) नाट्य कृति (कम्तीमा १०० पृष्ठ)

२) कृति लेखनतर्फ पूर्व अभिरुचि र प्रतिभा भएका नियमित विद्यार्थीलाई मात्र कृति लेखन दिइनेछ ।

३) पूर्व प्रकाशित मौलिक रचना तात्कालिक जाँचको आधारमा मात्र दिइनेछ ।

४) तोकिएका शिक्षकको निर्देशनमा सो कार्य गर्नु पर्नेछ ।

५) कृति संस्कृत भाषामै लेख्नुपर्नेछ र टंकण गरिएको कृति ४ प्रति बुझाउनु पर्नेछ ।

६) कृति मूल्याङ्कनपछि मौखिक परीक्षा पनि हुनेछ ।

सन्दर्भग्रन्थ

१) सिंह, अमर, *अमरकोश,* चौखम्बा संस्कृत सी. आ., वाराणसी, २२१००१, १९९७ ई.

२) गौतम, कुलचन्द्र, *अमरकोश परिशेष,* बा. कृ. आ. यशोदा पुस्तकालय, वाराणसी ।

३) " " *संस्कृत नेपाली शब्दकोश,* महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय, दाङ ।

४) कालिदास, *श्रुतबोध,* चौखम्बा सं.सी.आ., वाराणसी, १९९७ ई.

५) गङ्गादास, *छन्दोमञ्जरी,* चौम्बा सं. सी. आ., वाराणसी, १९९७ ई.

६) महापत्र, विश्वनाथ, *साहित्य दर्पण,* चौखम्बा संस्कृत सी., वाराणसी, १९९७ ई.

७) मम्मट, *काव्यप्रकाश,* चौखम्बा विद्मा भवन, वाराणसी, १९९२ ई.

८) धनञ्जय, *दशरूपकम्,* चौखम्बा स.सी.आ., वाराणसी, १९९७ ई.
९) आचार्य, भरत, *नाट्यशास्त्रम्,* चौखम्बा सं.सी.,वाराणसी, १९९७ ई.

अनुवाद लेखन

Sans.510-3 **Paper: X**
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) बहुभाषाविज्ञ विद्यार्थीलाई भाषान्तरको कृति संस्कृतमा अनुवाद गर्न प्रोत्साहित गर्नु

२) संस्कृत भाषा वाग्व्यवहारातीत भएको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा संस्कृत भाषाको क्षेत्रलाई व्यापक तुल्याउनु

३) संबद्धभाषाका अनभिज्ञ संस्कृत भाषाका विज्ञ राष्ट्रिय तथा अन्ताराष्ट्रिय जिज्ञासु भावुक व्यक्तिहरूलाई त्यस भाषाका साहित्यको रसास्वादन प्राप्त गराउनु, त्यस भाषाको साहित्यिक विकाससंग परिचित गराउनु तथा कृतिका विषयवस्तुगत प्रकृतिको आधारमा संबद्ध भाषाभाषीहरूका सामाजिक अवस्था सांस्कृतिक मान्यता, परिपाटी आदिको परिचय कलात्मक ढंगले (साहित्यिक शैलीमा) प्राप्त गराउनु,

४) हिन्दी, नेपाली जस्ता बोलचालका भाषामा मौलाउँदै गएको वर्तमान नवीनतम साहित्यिक प्रवृत्तिलाई संस्कृतभाषाको विराट् उत्सङ्गसंग संबन्धित गराएर संस्कृतलाई पनि त्यस्तै अत्याधुनिक नवीनतम प्रवृत्तितर्फ उन्मुख गराउनु

<u>एकाई</u>	(पूर्णाङ्क: १००)	<u>पाठ घण्टा</u>
I	कृतिचयन र लिखित प्रस्ताव	१५०
II	विधागत परिचय र ऐतिहासिक अध्ययन	
III	निदर्शनात्मक समीक्षा	
IV	आवश्यक ग्रन्थहरूको अध्ययन	
V	अनुवाद लेखन प्रारम्भिक लेखन, अन्तिम लेखन र प्रस्तुतीकरण	

शिक्षण विवरण

(क) कृतिको निर्धारण र प्रस्तावको संदर्भमा:

१) अनूद्यमान कृति कुन भाषामा छ, त्यस क्षेत्रको निर्धारण र त्यस भाषाको साहित्यिक भण्डारबाट कृतिको छनौट

२) अनुवाद प्रस्ताव

अ) त्यस कृतिको अनुवाद गर्नाको औचित्य

आ) पूर्वकार्य समीक्षा (त्यस कृतिको संस्कृततेतर भाषामा अनुवाद भए भएको आदि)

इ) समस्याप्रस्तुतीकरण

ई) अनुवाद प्रस्तावको प्रस्तुति

(ख) विधागत परिचय र ऐतिहासिक अध्ययन गर्ने सम्बन्धमा:

१) अनूद्यमान कृतिसित संबद्व विधागत सैद्धान्तिक परिचय, परिभाषा, पौरस्त्य पाश्चात्य मतभेदको विवेचना

२) अनूद्यमान कृति जुन भाषाको जुन विधाअन्तर्गत छ, त्यस भषाको त्यस विधासंग संबद्व ऐतिहासिक विवेचना, त्यस भाषाको साहित्यिक इतिहासमा त्यस विधाको उदय, विकासक्रम, विविधता, वर्तमान स्थितिको विवेचना र प्रमुख प्रतिभाको सामान्य परिचय

(ग) समालोचनात्मक पक्षको अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा :

१) अनूद्यमान कृतिका समीक्षकहरूका धारणा, मन्तव्य-प्रस्तुति, सबल-दुर्बल पक्षहरूको समीक्षा गर्ने,

२) निदर्शनीय समीक्षा (नमूना समालोचना) को रूपमा त्यस विधाको कुनै अर्को एउटा कृति (त्यसै भाषाको) को समीक्षा

(घ) अनुवाद लेखन प्रक्रियाको सन्दर्भमा:

१) अनुवाद-निर्देशक (आवश्यकतानुसार अन्य विशिष्ट विद्वानहरू समेत) को परामर्शमा अनुवादकला रुपान्तरण शैलीलाई सुदृढ पार्ने

२) कुनै अन्य भाषाको साहित्यिक कृतिलाई संस्कृतमा अनुवाद गरी रूपान्तरण गर्दा आवश्यक पर्ने शास्त्रीय सामग्री (साहित्य, व्याकरण कोश आदिको) अपेक्षित अध्ययनवाट तथ्यग्रहण गरी अनुवाद कार्य संपन्न गर्ने

(ङ) अनूदित कृतिको अन्तिम रूप तयार गर्ने सन्दर्भमा:

१) प्रारम्भिक लेखन: प्रारूप

२) अनुवाद - निर्देशकको परामर्श, निर्देशन र आवश्यक संशोधनपछि परिष्कार र परिमार्जनसहित पुनर्लेखन, अनुवाद कृतिको अन्तिम रूप

३) टंकण संशोधनपछि, विस्तृत भूमिकाको रूपमा पूर्वखण्डमा विधागत परिचय, ऐतिहासिक विवेचना र निदर्शनात्मक समीक्षा तथा उत्तरखण्डमा अनूदित कृति समावेश गरी तयार पारिएको आवरणाबद्व ग्रन्थाकार पुस्तिकाको प्रस्तुतीकरण

ज्ञातव्य

१) अनुवाद लेखनार्थ नेपाली, अंग्रेजी, नेवारी, मैथिली र हिन्दीमध्ये कुनै एक भाषामा रचित स्तरीय साहित्यिक कृति (खण्डकाव्य, गीतिकाव्य, उपन्यास, कवितासंग्रह, निबन्धग्रन्थ, नाटक आदि) हुनुपर्नेछ ।

२) अन्य भाषामा अनूदित भए पनि हालसम्म संस्कृतमा अनूदित नभएको कृति हुनुपर्नेछ ।

३) अनुवाद लेख्ने प्रवृत्ति र अभिरुचि भएका नियमित विद्यार्थीलाई मात्र स्वीकृति दिइनेछ ।

४) पूर्वप्रकाशित अनुवादात्मक लेख र तात्कालिक जाँचको आधारमा स्वीकृति दिइनेछ ।

५) तोकिएको शिक्षकककको निर्देशनमा कार्य गर्नु पर्नेछ ।

६) अनुवाद संस्कृत भाषामा छायानुवादको रुपमा हुनुपर्नेछ:

(गद्यको गद्यमा र पद्यको पद्यमा अनूदित कृति हुनु पर्नेछ, तर शास्त्रीय छन्दमा रचित कृतिको अनुवाद शास्त्रीय छन्दमा नै गर्नुपर्दा समच्छन्दको बाध्यता रहनेछैन, भिन्न छन्दमा पनि अनुवाद गर्न सकिने छ ।)

७) शुद्ध परिष्कृत संस्कृतमा अनूदित कृति टंकण गरी ४ प्रति बुझाउनुपर्नेछ।

८) मूल्याङ्कनपछि मौखिक परीक्षा लिइनेछ ।

सन्दर्भग्रन्थ

१) हंस, चक्रधर, *अनुवाद चन्द्रिका,* चौखम्बा सं. सी., वाराणसी, १९९७ ई.

२) द्विवेदी, कपिल देव, *प्रौढ रचनानुवाद कौमुदी,* चौखम्बा सं. सी., वाराणसी, १९९७ ई.

३) सिंह, अमर, *अमरकोश,* चौखम्बा सं. सी., वाराणसी, १९९७ ई.

४) गौतम, कुलचन्द्र, *अमरकोशः परिशेष,* बालकृष्णाचार्य यशोदा पुस्तकालय, वाराणसी ।

५) ,, ,, *संस्कृत नेपाली शब्दकोश,* महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय ।

६) झा, हरिमोहन, *संस्कृत अनुवाद चन्द्रिका,* पुस्तक भवन, लहोरियासराय, (विहार) ।

७) गङ्गादास, *छन्दोमञ्जरी,* चौखम्बा सं. सी., वाराणसी ।

शोधपत्र

Sans.510-4

Paper: X
Full Marks: 100
Teach. Hr. 150

पाठ्यांशको उद्देश्य

१) शोधविधिको ज्ञानसहित प्रायोगिक रूपमा शोधपत्र लेखन कार्यबाट प्राप्त विशिष्ट दक्षता र अनुभवको आधारमा उपाधिमूलक शोधकार्यको मार्ग सुगम बनाउनु

२) संस्कृत वाङ्मयमा निहित विशाल ज्ञानागारबाट शोधकार्य गरी समाजलाई लाभान्वित तुल्याउने प्रवृत्ति र सामर्थ्य विकसित गराउनु

३) सामाजिक र राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न विषय वा समस्यामा अनुसन्धान गर्ने अभिरुचि र दक्षता हासिल गराउनु

४) विशिष्ट संस्थाहरूद्वारा संचालित विशेष अनुसनधान परियोजनाहरूमा सहभागी बन्न सक्ने विशिष्ट प्रतिभा विकसित गराउनु

पाठ्यांशको विभाजन

एकाई (पूर्णाङ्क: ७०) पाठ घण्टा १५०

क) शोधक्षेत्रको छनौट र प्रारम्भिक अध्ययन

ख) अनुसन्धेय विषयशीर्षकको निर्धारण, प्रारम्भिक रूपरेखा तथा शोधप्रस्तावको प्रस्तुतीकरण

ग) शोधकार्यका निमित्त सामग्रीहरूको संकलन र अध्ययन

घ) शोधकार्यका निमित्त संकलित सामग्रीहरुको विश्लेषण र विस्तृत रुरूरेखा निर्माण

ङ) शोधपत्रको प्रारम्भिक रूप (मस्यौदा) तथा अन्तिम रूप

शिक्षण विवरण

क) विषयसंचयन र प्रारम्भिक अध्ययनको सन्दर्भमा:
- १) संस्कृत वाङ्मय वा अन्य कुनै वाङ्मयको भाषिक, साहित्यिक वा कुनै शास्त्रीय क्षेत्र वा सामाजिक राष्ट्रिय क्षेत्रवाट उपयुक्त विषयको संचयन गर्ने
- २) अनुसन्धेय विषयक्षेत्रको प्रारम्भिक अध्ययन र सामग्रीसंकलन

ख) विषय निर्धारण र शोध प्रस्तावका सन्दर्भमा:
- १) विभागद्वारा निर्धारित विषयसूचीबाट कुनै शीर्षक छान्ने
- २) प्रारम्भिक रूपरेखा र विवरणको आधारमा शोधप्रस्ताव तयार पार्ने त्यसमा निम्नलिखित बुँदा हुनु पर्नेछ:
  - अ) संबद्ध शीर्षकमा शोधकार्य गर्नाको औचित्य,
  - आ) पूर्वसमीक्षा (त्यस विषयमा पहिल्यै भए गरिएका कार्यको विवरण)
  - इ) शोधकार्यको प्राक्कल्पना वा समस्याप्रस्तुतीकरण
  - ई) शोधकार्यको प्रारम्भिक रूपरेखा संलग्न
  - उ) शोधकार्यमा अपनाइने विधिहरूको उल्लेख गर्ने

TRIBHUVAN UNIVERSITY CENTRAL LIBRARY

Gunacc

३) स्वीकृत विषयमा शोधपत्र तयार पार्ने

ग) शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सामग्रीसंकलन, छनौट र अध्ययन गर्ने सिलसिलामा विषयअनुसार शोधनिर्देशकको परामर्शमा पुस्तकालयीय वा क्षेत्रीय सामग्रीको संकलन, छनौट र अध्ययन गर्ने ।

घ) शोधकार्यको विस्तृत रूपरेखा तयार पार्ने, क्रमश: परिष्कार र परिमार्जन गर्ने ।

ङ) प्रारम्भिक लेखन गर्ने, शोधनिर्देशकको परामर्शमा अन्तिम रूपरेखा तयार पार्ने, क्रमश: टंकण, संशोधन र प्रस्तुतीकरण ।

ज्ञातव्य

१) विश्वविद्यालयका नियमित विद्यार्थीले विभागीय स्वीकृतिअनुसार निर्धारित विषयशीर्षकमा नाम दर्त्ता गराई तोकिएका शिक्षकको निर्देशनअन्तर्गत शोध कार्य गर्नुपर्नेछ ।

२) संस्कृत वाङ्मय वा अन्य कुनै वाङ्मयको भाषिक साहित्यिक वा अन्य कुनै शास्त्रीय क्षेत्रमा अथवा सामाजिक वा राष्ट्रिय पक्षको खास विषय वा समस्यामा शोध कार्य गर्नुपर्नेछ ।

३) शोध प्रविधिको पूर्णतया पालना गरेर संबद्व विषयमा मोलिक चिन्तन, विवेचना र विश्लेषण भएको शोध कार्य हुनु पर्ने छ ।

४) शोधपत्रको भाषा सामान्यत: संस्कृत हुनेछ, अथवा विभागीय स्वीकृति अनुसार अन्य भाषामा पनि लेख्न सकिनेछ र टंकण गरिएको शोधपत्र ४ प्रति बुझाउनुपर्नेछ ।

५) शोधपत्रको मूल्याङ्कनपछि संबद्ध शोधपत्रगत विषयको आधारमा मौखिक परीक्षा हुनेछ ।

सन्दर्भग्रन्थ

१) नगेन्द्र, *अनुसन्धान और आलोचना,* चोखम्बा वि.भ., वाराणसी ।

२) सिंह, सरनाम, *शोध प्रक्रिया,*द " " "

३) त्रिपाठी, भागीरथ प्रसाद, *अनुसन्धान पद्धति,* " " "

४) बन्धु, चूडामणि, *अनुसन्धान प्रबन्धको रूप र शैली,* रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं ।

५) " " *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन,* " " " "

६) सिंह, सावित्री, *अनुसन्धानका स्वरूप,* " " " "

७) राजुकर, *हिन्दी अनुसन्धानका स्वरूप,* " " " "

८) शिवाकोटी, गोपाल र तिलक चौलागाई, *अनुसन्धान पद्धतिको परिचय,* पाठ्य सामग्री पसल, बागबजार, काठमाडौं, वि.सं. २०५१

मुद्रक:
त्रिभुवन विश्वविद्यालय छापाखाना
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल ।
फोन नं. ३३१३२०, ३३१३२१

CDC - T.U./026/2056 (99) - M.A.